

BESZÉLŐ

LIBERALIZMUS A HARMADIK KÖZTÁRSASÁGBAN

[Kis János](#)

2014. október 1.

A Beszélő és a Szuverén szerkesztőinek

Az alábbi esszét két olyan közösségnek ajánlottam, melyeket különösen közel érzek magamhoz. Azt szerettem volna, ha megosztva jelenhetne meg a Beszélő és a Szuverén internetes felületén. Hálás vagyok a két lap szerkesztőinek, amiért ezt lehetővé tették. Az első négy szakasz a Szuverén, a további hét pedig a Beszélő honlapján olvasható.

(A Beszélő másfél évvel ezelőtt helyt adott „[Az összetorlódott idő](#)” című írásomnak, melyhez [számos reflexió](#) érkezett. Ezek választ kívánnak; 2013–2014 nagyobb részét azonban más munkák – egyebek közt a jelen szöveg és a vele párban keletkezett, „Mi a liberalizmus?” című tanulmány megírása – töltötték ki. A késlekedésért elnézést kérek vitapartnereimtől és az olvasóktól. Remé-lem, 2015-ben módom lesz összefoglalni vita utáni gondolataimat.)

Esszémnek a Szuverén honlapján megjelenő szakaszai a következők:

1. Bevezetés
2. A rendszerváltó liberalizmus
3. A liberális közösség
4. Magyarázatok

Ezek [itt](#) érhetők el.

5. Jobboldal és baloldal között

1990-ben az SZDSZ a közepesnél nagyobb pártnak számított. Listás szavazatainak száma megközelítette az MDF-ét, és közel kétszerese volt az MSZP-ének. A politikai térképen nagyjából egyenlő távolságra látta magát a pártállami rendszerhez ezer szállal kötődő baloldal és a két világháború közti, tekintélyelvű rezsim szellemiségét idéző jobboldal között. Egyenlő távolságra, de nem egy egyenes felező pontján, hanem egy egyenlő szárú háromszög csúcsán. Úgy vélte, a

háromszög szárai hosszabbak az átfogójánál: a jobb- és a baloldal közelebb áll egymáshoz, mint a liberálisok bármelyikükhöz. Mind a hatalmát veszített baloldal, mind a kormányra került jobboldal kétlelkű ugyanis a demokratikus jogállamhoz és a kapitalista piacgazdasághoz való viszonyát illetően; egyedül a liberalizmus képviseli megalkuvás nélkül a modern, nyugatias Magyarország ideálját.

Kezdjük azon, mit láttak a liberálisok a baloldalon. Látták, hogy a baloldal, ha fenntartásokkal is, tudomásul veszi a kapitalista demokrácia alapintézményeit. Azt is látták azonban, hogy az új intézmények nem *tabula rasa* nyomán keletkeznek. Átmenetileg együtt élnek a régi rend hatalmi struktúráinak maradványaival. Az új alkotmány, majd az első szabadon választott kormány felállása kezdetben csak a politika felső régióiban hozott átütő változást. A hatalom középső és alsó szintjein ott maradtak és saját életüket kezdték élni a pártállami rendszerben pozíciót szerzett érdekcsoportok. Felülről nézve új világ keletkezett. Alulról nézve szinte minden maradt a régiben. Ez volt a liberálisok pillanatképe a rendszerváltás utáni helyzetről.

Az államgépezetben kis leegyszerűsítéssel annyi személyi változást láttunk, hogy a főosztályvezető-helyettesek léptek a főosztályvezetők helyébe. A vállalati menedzserek cégük részvénytársasággá alakításával és értékesítésével voltak elfoglalva. A SZOT utódszervezetei roppant anyagi eszközeik birtokában tovább működtették apparátusaikat, mérhetetlen túlsúlyukkal lenyomva a fiatal és amúgy is gyenge demokratikus szakszervezeteket. Az MSZP azon buzgólkodott, hogy a pártvagyon még mindig jelentős maradékának kimentésével létrehozza az 1989 utáni idők első pártközeli vállalatbirodalmát.

A liberálisok szemében e nem okvetlenül egy irányba tartó és sok minden mással is keveredő tendenciák zárt egésszé álltak össze. Egy mindenre kiterjedő árnyékhatalmi rendszer kiépülésétől tartottunk, ami akkor is politikai túlsúlyhoz segítheti a posztkommunista pártot, ha választást nyerni nem tud – ha pedig egyszer választást nyer, akkor e hatalmi bázisra támaszkodva gyakorlatilag leválthatatlanná teheti magát.¹

Míg a baloldal, úgy tűnt, a hatalom alsó és középső szintjein épít ki a kapitalista demokráciától idegen struktúrákat, a jobboldal arról adott számtalan jelet, hogy felülről lefelé igyekszik a hatalmi viszonyokat újraközpontosítani.

A szabadon választott Országgyűlés felállásakor még komoly gesztusokat tett a parlamenti kisebbség felé. Az Antall-kormány az ellenzékkel való konzultáció alapján jelölt vezetőket a közmédia és a Nemzeti Bank élére, valamint az Állami Vagyonügynökség igazgató tanácsába; a parlamentben is fontos bizottsági tisztségeket engedett át a kisebbségnek. A Nemzeti Bank elnökét azonban 1991 végén elmozdították, a médiaelnököket 1993-ban lemondásra kényszerítették, az ÁVÜ igazgató tanácsából kiszorították az ellenzék által jelölt tagokat, az idővel megüresedő parlamenti bizottsági helyeket már a többségi elv alapján töltötték be, és folytathatnám a sort.

A folyamat messze túlment a parlamenten belüli viszonyok kieroszakolt megváltoztatásán. A kormány nemcsak a magas szintű köztisztviselői pozíciókba ültette be az MDF párthíveit, hanem az államigazgatásnak alárendelt kulturális és gazdálkodó szervezetek élére is politikai kinevezetteket helyezett: „rapid” személycseréket hajtott végre a Filharmónia, a Hanglemezgyártó Vállalat, a Nemzeti Színház élén, MDF-aktivistát nevezett ki a Kisvállalkozási Hivatal, sőt a Vidékfejlesztési Alap kuratóriuma élére is, és lecserélte az Iparbank igazgató tanácsát. Leváltották az egyik kereskedelmi bank elnök-vezérigazgatóját, mire több bankvezér sietve belépett az MDF-be, és megint csak folytathatnám tovább a felsorolást.

A liberálisok mindezt hajlamosak voltak úgy látni, mint ami – az engesztelhetetlen kommunisztázás ellenére – valójában jól kiegészíti a pártállami hierarchiából itt maradt érdekcsoportok hatalomátmentési kísérleteit. A volt káderek alulról cementezik össze a múltból öröklött hatalmi piramist, az MDF felülről építi újjá. Az alsó és középső szintek megszilárdulása nélkül a felülről lefelé haladó rekonstrukciót korlátok között tartaná a kapitalista demokráciákra jellemző politikai és gazdasági pluralizmus. A felülről haladó rekonstrukció nélkül a piramis alsó és középső szintjeit előbb-utóbb megbontaná a versengő piacgazdaság és a versengő többpártrendszer nyomása. A

két tendencia együttese azonban már nemcsak a fiatal demokrácia minőségét, hanem a pusztá létét fenyegeti.²

Ez a kép egyszerre volt számos részletében igaz és pontos, egészében pedig túlfeszített. Az aggodalom, hogy a születőben lévő kapitalista demokrácia eltorzulhat, nem volt alaptalan. A megroggyant hatalmi piramis helyreállításának víziója azonban olyan messzire hosszabbította meg a felismert tendenciákat, ameddig azok az MDF-kormány alatt aligha mehetek el.

Kezdjük ismét a baloldallal. A régi rendből itt maradt érdekcsoportok „hatalomátmentési” kísérletei nem alkottak egységes egészet, és egyáltalán nem minden esetben szerveződtek az MSZP köré. A vállalatokat értékesítő vagy kivásárló menedzserek egy része eltávolodott a politikától; a köztisztviselők nagy része – ha nem vonult vissza a magánszférába – a pártatlan közszolgálat magatartási mintájával próbálkozott, vagy új pártfogó után nézett.

Az MDF hatalomépítésének is korlátai voltak. Ha nehézkesen is, zajlott a privatizáció. Ha csikorogva is, működtek a parlamenti intézmények. Ha tökéletlenül is, tette a dolgát a harmadik hatalmi ág. A városi önkormányzatok nagyjából ellenzéki irányítás alá kerültek, a kisebb településeken független polgármesterek és képviselők voltak többségben.

Kétségtelen, az MDF tagságának arculatát elsődlegesen az alapító népi írókhoz kötődő, „mozgalmi szárnya” határozta meg, és ez a szárny soha nem békült meg a parlamenti váltógazdálkodás gyakorlatával. Csurka István sok-sok fórumos szívéből szól, amikor 1992-es dolgozatában leírta, hogy az egyszer már megszerzett hatalmat az MDF-nek nem szabad kiengednie a kezéből; szavait számosan visszhangozták; arról is bőven folyt beszéd, hogy a kormányváltást akár fegyverrel is meg kell akadályozni.³

A kormányt azonban nem ők tartották kézben, hanem az MDF „centristáira” támaszkodó Antall József. Antall egyfelől temérdek engedményt tett a parlamentáris rendszer iránt mély megvetést tápláló csurkistáknak, másfelől a legkevésbé sem osztotta politikai érzületüket. Ő maga a parlamentarizmus szilárd híve volt – igaz, egy meglehetősen autoriter parlamentarizmusé, melynek alsó határát a horthysta konszolidáció atyja, Bethlen István alakja jelölte ki, felső határát pedig az NSZK-t a nyugati demokráciák családjába visszavezető Konrad Adenaueré. Antall parlamentáris elkötelezettségébe sok minden belefért, ami akár még Adenauer szemében is nagyjából megengedhetőnek számított, ám a hatvanas-hetvenes évek óta a nyugat-európai demokráciákban megengedhetetlennek számít. Belefért, hogy kieroszakolják a konszenzussal kinevezett médiaelnökök távozását, s hogy ennek érdekében, mondvacsinált indokok alapján bűnvádi eljárást kezdeményezzenek a tévéelnök két közeli munkatársa ellen (az ügyet később ejtették). Belefért, hogy civilbe öltöztetett határőröket használjanak fel Göncz Árpád lehurrogásához 1992. október 23-án. Belefért, hogy tömegével távolítsák el a másként gondolkodókat a közszolgálati munkahelyekről. Belefért, hogy az igazságügyminiszter a bírósági elnökök kinevezése során lesöpörje a bírói kar véleményét.

De az sem elhanyagolható, ami *nem* fért bele. Antall nem törekedett arra, hogy a kormányzást kivonja az Országgyűlés ellenőrzése alól, és a kormányzó pártot leválthatatlanná tegye. A politikai élet súlypontját a parlamentben kívánta látni. Aligha rokonszenvezett Csurkának és némely követőinek puccsista fantáziálásával.⁴

Egyszóval, a helyzet jóval zavarosabb volt, mint ahogyan mi, liberálisok ez idő tájt hittük. Kétségtelen, sötét vízióink nem voltak motiválatlanok. Valóságos tendenciákat nagyítottak fel egy olyan helyzetben, melynek nem külső megfigyelői, hanem küzdő résztvevői voltunk. A hatalomépítési tendenciák ráadásul a kultúrharc és a médiaháború jelenségeivel párosultak, ami a végsőkig kiélezte az MDF és az SZDSZ közti viszonyt (erről rövidesen többet is fogok mondani). Az is figyelembe veendő, hogy gyanakvásainkkal nem álltunk egyedül. A kezdeti bizonytalanság és az éles ideológiai ellentétek viszonyai közepette mindenki gyanakodott mindenkire, és a kölcsönös rosszhiszeműség mindenkit veszélyes vizekre sodort.

De mindenkit – az SZDSZ-t és értelmiségi hátszágát is – a maga módján.

Itt egy rövid kitérőt kell tennünk.

6. Tagság, választók, politika

Az első szabad választás során létrehozott pártstruktúra, mint arra korábban már utaltam, ideiglenes volt és borulékony. Nem szilárdultak meg a pártok egymás közti viszonyai, hevesen ingadoztak a választók pártpreferenciái. (A pártok ráadásul – az MSZP-t leszámítva – összeszokott vezérkarral és kiszámíthatóan működő szervezettel sem rendelkeztek még.) Minden pártnak legalább két feladatot kellett egyszerre megoldania: megtalálni azt a helyet a politikai arénában, melyet tartósan betölthet, és magához kötni azt a törzsszavazói tábort, melyre hagyatkozva a politikai élet tartós résztvevője maradhat. E két feladatot nem pusztán egyidejűleg: egymással összefüggésben kellett megoldani. Olyan helyet kellett találni a többi párt között, mely elég sok választó számára tartósan elfogadhatóvá teszi az adott pártot, és olyan választói sokaságot kellett a párt köré gyűjteni, melynek világlátása, attitűdjei és preferenciái megengedik, hogy tartósan elfoglalja a megcélzott helyet.

Az SZDSZ problémájának sajátosságai abból eredtek, hogy akkor nőtt két-háromszáz tagot számláló és a választók 2-3 százalékának támogatását birtokló, kicsiny politikai tömörülésből az ország egyik vezető pártjává, amikor megtagadta a nemzeti kerekasztalnál született megállapodás aláírását, és sikerre vitte a népszavazási kampányt. A népszavazás kiharcolása a párt történetének fényes lapjai közé tartozik. Szilárdan beágyazta az ország alkotmányos közjogi berendezkedését a magyar parlamentáris hagyományba. Útját állta az MSZMP-MSZP kísérletének, hogy saját jelöltjét – a biztos esélyesnek látszó, ekkor még népszerű Pozsgayt – még az országgyűlési választások előtt az államfői székbe juttassa. Elkerülhetetlenné tette a munkásőrség feloszlását és a munkahelyi pártszervezetek megszüntetését, amiről a népszavazási kampány elindulásáig az állampárt hallani sem akart. S nem utolsósorban alkalmat adott az állampolgárok millióinak, hogy bekapcsolódjanak a rendszerváltást előkészítő nagy döntésekbe.

A népszavazás ugyanakkor rendkívüli hatást gyakorolt az SZDSZ önképére, ez a hatás pedig ellentmondásos volt.

A liberális párt arculatát kezdetben a demokratikus ellenzékhez való kötődése határozta meg. A pártot létrehozó szellemi körök közül egyedül a demokratikus ellenzéknek volt folyamatos politikai múltja. Az ellenzék erkölcsi tőkéje adott súlyt és hitelt a jövőképek, melyet a liberálisok Magyarország elé tártak. Az első ügyvivői testületek túlnyomórészt az ellenzék tagjaiból kerültek ki. A népszavazás körüli politikai küzdelem a szabad demokraták szemében úgy jelent meg, mint a demokratikus ellenzék erkölcsi kiállításának folytatása, és bizonyos szempontból az is volt.

A pártállami rendszerben csak a hatalommal nyíltan dacolva lehetett független politikai cselekvésre vállalkozni. A demokratikus ellenzék ahhoz szokott hozzá, hogy a kommunistákkal nem alkudozni kell, hanem kényszerű választás elé kell állítani őket: vagy visszatérnek a durva represszióhoz, vagy tudomásul veszik az irányításuk alól kivont nyilvános fórumok, szervezetek, csoportosulások létrejöttét és konszolidálódását. Röviden, mi a kockázatoktól és áldozatoktól sem visszariadó, folyamatos erőpróbák provokálására szocializálódtunk.

Ez azonban a demokratikus ellenzék karakterének csupán az egyik oldala volt. A másik oldalon ott volt az 1980–81-es lengyelországi krízis óta napirenden lévő készülődés a rendszer általános válságára, aminek a kezelésére a gdanski sztrájkbizottság és a kormány közti megegyezés adott mintát. A demokratikus ellenzék hagyománya nemcsak a nyíltisakos harc mindennapjait foglalta magában, hanem a tárgyalásos kibontakozás távolabbi perspektívájának napirenden tartását is. Nem véletlen, hogy amikor a nyolcvanas évek végén eljött az idő, egyedül az SZDSZ-nek volt kiérlelt koncepciója arról, hogy milyen feltételekkel és hogyan kell tárgyalni.

A párt önmagáról alkotott képére és a friss csatlakozók sokaságára azonban a konfrontáció vállalása jóval nagyobb hatást tett, mint a tárgyalásos megoldás keresése. Az SZDSZ kezdett úgy tekinteni magára, mint a minden megalkuvást elutasító, a szükséges erőpróbáktól soha vissza nem riadó falanxra, mely a jó ügy szolgálatában kérlelhetetlenül nyomul előre, ha pedig veszít, bátran állja a csapásokat.

Ez nagy hatással volt az újonnan belépők és az újonnan szerzett szavazók attitűdjeire és a párttal szembeni elvárásaikra. Nincsenek pontos ismereteink arról, hogy az 1989 szeptembere és 1990 áprilisa közt csatlakozókat milyen nézetek és viselkedési készségek jellemezték, még kevesebbet tudunk az ekkor megnyert választók profiljáról. A Medián 1991-ben végzett kutatása szerint az eredetileg túlnyomórészt értelmiségi és nagyvárosi tagságon belül folyamatosan nőtt az alacsonyabb végzettségű, vidéki, kisvárosi és falusi háttérű rétegek aránya, s ezzel párhuzamosan a vélemények súlypontja folyamatosan tolódott a liberalizmus erkölcsi-politikai és gazdasági elveitől a tekintélyelvűbb és etatistább gondolkodásmód felé.⁵ A Medián azonban nem vizsgálta – szokványos közvéleménykutatási módszerekkel valószínűleg nem is vizsgálható –, hogy kik és mennyien voltak azok, akiknek a nézetei kizárták, hogy a liberális politika hosszabb távon számíthasson rájuk. Itt elsősorban nem az olyan tartalmi ügyek megítélésére gondolok, mint hogy megengedhető-e a korai abortusz, vagy elfogadható-e a halálbüntetés, hanem a demokrácia és a jogállam eljárási normáihoz való viszonyra. Az SZDSZ-nek azokkal a tagokkal és szavazókkal volt igazi gondja, akik nem tudták elfogadni, hogy a rivális párt a választásokon felhatalmazást kapott a saját programjának megvalósítására, s ebben csak az alkotmány korlátozhatja, miként abba sem törődtek bele, hogy a törvények uralma nemcsak a kormány kezét köti meg, hanem az erkölcsi igazságérzet érvényre juttatásának is útját állhatja. Olyan emberekről volt szó, akik közül sokakat megalázott és megnyomorított a kommunista rezsim. A népszavazási kampány radikalizmusa arról győzte meg őket, hogy az SZDSZ lesz az a párt, mely kiharcolja a bűnösök megbüntetését. Sokuk számára az antikommunizmus csupán általános intézmény- és establishment-ellenes indulataik pillanatnyi kifejezése volt; ők az aláírás-megtagadás és a népszavazási kezdeményezés konfrontatív gesztusában valamiféle intézmény- és establishment-ellenes politika ígéretét vélték fölfedezni. Sem a Medián felmérése alapján, sem más forrásból nem tudjuk pontosan megbecsülni e „dühös emberek” arányát az SZDSZ tagságában és szavazótáborában. Azt azonban a pontos arányok ismerete nélkül is tudjuk, hogy az SZDSZ ekkori önképe nemcsak őket tette fogékonyá az intézményesült politika határait feszegető radikalizmus iránt, hanem a liberális eszmével meghittebb viszonyban lévő párttagok jó részét is. Az MDF-kormányzat berendezkedését kísérő csalódottság és frusztráció közel hozta egymáshoz a két csoportot; ez a közelség – és nem pusztán a „dühös emberek” jelenléte – tette igazán nehezzé az SZDSZ számára, hogy levetkőzze „a rendszer ellenzékének” viselkedési szokásait, és „a kormány ellenzékévé váljon”, amit a választásokat követő küldöttgyűlés meghirdetett.⁶ Az MDF-kormány alatt zajló folyamatoknak az a túlfeszített értelmezése, mely szerint az alkotmányos demokrácia kulisszái közt a pártállamhoz hasonló hatalmi piramis kiépítése zajlik, azért volt különösen veszélyes, mert ideológiai hátszelet adott a – körvonalazatlan tartalmú – radikális cselekvés iránti vágynak, melyet a demokratikus jogállam mellett elkötelezett, liberális párt nem elégíthetett ki.

Az olvasó, aki 2010 után olvassa ezt, talán indokolatlannak tartja a „túlfeszített” jelzőben foglalt ítéletet. Végül is, az orbáni Fidesz azt vitte végig, amit az antalli MDF elkezdett. Utólag bebizonyosodott – vélheti kritikus olvasóm –, hogy a magyar jobboldal valóban arra törekedett, amit a liberálisok a szemére vetettek: egy megbonthatatlan hatalmi piramis kiépítésére. Véleményem szerint ez az állítás egyoldalú. Az antalli MDF-ben benne rejlett a lehetőség, hogy azzá váljon, amivé az orbáni Fidesz lett. De benne volt egy másik lehetőség is. Az egyik esetben a horthysta hagyományok írták volna felül a demokratikus játékszabályokkal való együttélésre való hajlandóságot. A másik esetben a demokratikus szabályokkal való együttélés írta volna felül a horthysta hagyományokat. A mi akkori kritikánk befejezett tényként kezelte a horthysta tradíció felülkerekedését. Ezért volt túlfeszített, és ezért volt összeegyeztethetetlen a szabad demokraták jogállam melletti elkötelezettségével.

Az utolsó alkalom, amikor a radikális hevület magával ragadta az SZDSZ-t, az 1990. október végi taxisblokád volt. Maga a blokád, mely közvetlenül a benzin árának váratlan – a bejelentés reggelén még kifejezetten tagadott – emelésére reagált, elemi erejű, spontán megmozdulás volt; mélyebb kiváltó okai a szabad választások mámorára következő kiábrándulásban és a piaccgazdaságra való áttérést kísérő létbizonytalanság megtapasztalásában keresendők. Az események a párt szombathelyi küldöttgyűlésére induló, de a blokád miatt Pesten ragadt SZDSZ-vezetőket ugyanúgy meglepték, mint a kormányzó MDF-et. A jobboldal összeesküvés-elméleti magyarázatának, mely szerint a blokád az SZDSZ szervezte volna a kormány megdöntése céljából, semmiféle alapja nem volt.

Ám az SZDSZ-tagság egy része nyomban mozgásba lendült; nagy számban és aktívan támogatták az utakat eltorlaszoló taxisokat. Kőszeg Ferenc empatikus megfogalmazása szerint „azért lázadtak, mert úgy érezték, nem történt semmi, ugyanúgy és ugyanazok döntenek a fejük felett, mint a

rendszerelváltás előtt. Az elmaradt forradalmat szerették volna pótolni”.⁷ Az izgalmat csak fokozta a belügyminiszter rádiónyilatkozata, mely kilátásba helyezte, hogy a kormány „minden törvényes eszközt” igénybe vesz a rend helyreállítására. Ebben a túlfűtött légkörben az ügyvivői testület olyan nyilatkozatot adott ki, melynek egy mondatát könnyű volt úgy értelmezni, mint felhívást a kormány távozására. Pár óra múlva a párt sajtótájékoztatója korrigálta a sikerületlen mondatot: az SZDSZ nem a kormány, hanem három miniszter lecserélését sürgeti.⁸

Az igazi baj nem a félreérthető fogalmazással volt. Válságos helyzetben új kormányt követelni nem szokatlan dolog egy demokráciában. Csakhogy ez nem az a helyzet volt, amikor az ellenzék jól teszi, ha ilyen követeléshez folyamodik. Az új rendszer még nem járatódott be. Nemcsak az ellenzék félt a kormány diktatórikus törekvéseitől; a kormánypártok is féltek attól, hogy az ellenzék az utcáról akarja hatalmukat megdönteni. A miniszterelnök kórházban volt; a kormány és politikai bázisa vezetés nélkül maradt. A megzavarodott fórumosok, akiktől az összeesküvés-elméleti gondolkodás amúgy sem állt távol, igazolva látták az SZDSZ-re vonatkozó gyanúikat. A szabad demokraták kizárták magukat a rendezési folyamatból, és a következő szűk egy esztendőre gyakorlatilag megbénultak.

Ez az év a tanácstalanság, tehetetlenségérzés és elégedetlenkedés ideje volt a számunkra. A párton és támogatóin frusztráció vett erőt, méghozzá nemcsak az establishment-ellenes indulatoktól vezérelt „dühös embereken”, akik az intézményesült demokratikus politikában nem találhatták meg a helyüket, hanem a liberális gondolkodású vagy a liberális politika számára megnyerhető tagokon és támogatókon is; ez vezetett az SZDSZ történetének 2006 előtti legmélyebb – de még termékeny és előre vivő – válságához. Nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi politika nem folytatható. Azt is érezkelni lehetett, hogy a liberálisok eredeti helyzetleírása, túlfeszítettsége okán, akadályává vált az elmozdulásnak.

A nyitás szükségességét elsőként a *Beszélő* három szerkesztője, F. Havas Gábor, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia által [közösén jegyzett cikk](#) vetette fel.⁹ A szabad demokraták, írták a szerzők, mind a kormányzó jobboldallal, mind az ellenzéki szocialistákkal élesen szemben állnak, miközben potenciális partnerük, a Fidesz, látványosan elhárítja, hogy „liberális ellenzék” néven közös tábort alkosson velük. A magára maradt SZDSZ-ben a közvélemény nem lát alternatív politikai erőt, ez pedig a párt támogatottságának eróziójával fenyeget.

Ebből a beszélősök azt a következtetést vonták le, hogy nem lehet egyszerre minden fronton háborúzni; valamelyik irányban nyitni kell. A Fideszhez való közeledés reménytelen. Marad az MSZP az egyik, s az MDF – vagy kisebbik koalíciós partnere, a kereszténydemokraták – a másik oldalon. Eddig a cikk.

Elemzése világos volt és pontos. Még pontosabb lett volna, ha azzal is számot vet, hogy a nyitás lehetősége csak az egyik irányban volt adva. Az MDF-ben emelkedőben volt a csurkista szélsőjobb csillaga. Már javában dúlt a kultúrharc, és döntő szakaszába lépett a médiaháború.

A kultúrharc volt a rendszerelváltás utáni magyar történelem első epizódja, amely érzékelhetővé tette, hogy a jobboldal a riválisok ideológiai kirekesztésére törekszik: a „százéves háború” lezárása helyett a felelevenítésére. Ekkor mutatkozott meg először, hogy a jobboldal állami ideológia rangjára szeretné emelni a két világháború közti, úri Magyarország eszmeiségét. Kezdődött azzal, hogy az Országgyűlés elnöke a trianoni szerződés megkötésének hetvenedik évfordulóján néma felállásra szólította fel a képviselőket. Folytatódott az 1848–1946–1956 hagyományát megjelenítő Kossuth-címer elvetésével, a „szentkorona országainak” összetartozását jelképező, monarchista címer alkotmányba foglalásával. Közben sor került a kultuszminiszter megállapodására hat egyház vezetőivel a hitoktatás beillesztéséről a tanrendbe és az állami bizonyítványba. Majd következett Kéri Kálmán nyugalmazott tábornok, MDF-es képviselő botrányos parlamenti felszólalása, mely Magyarország részvételét a Szovjetunió lerohanásában antibolsevista kereszties hadjáratként dicsőítette, s amelynek kapcsán az MDF-frakció és maga a kormányfő is kitért az egyértelmű állásfoglalás elől. Mint rövidesen láthatóvá vált, mindez csak előjáték volt a Horthy-korszak rehabilitálására tett erőfeszítések sorához.

A horthysta nosztalgiaik eluralkodása végleg kijelölte a liberálisok helyét az MDF politikai világméretében. A szabadelvű hagyomány elutasítása kiemelkedő szerepet játszott a Horthy-korszak hivatalos ideológiájában; a liberalizmust az országrontó tanok közt tartották számon, egy sorban a többi kozmopolitaként, internacionalistaként megbélyegzett eszmével. Kétségtelen, Antall olyan párttá szerette volna formálni a Fórumot, mely egyszerre három irányzatot foglal magában: a kereszténydemokrata és a népnemzeti mellett egy liberálist is. Ebben kreatív módon túllépett a két háború közti hivatalos ideológián, mely nem a modern kereszténydemokrácia módján volt keresztény, a liberalizmust országrontó tanként utasította el, a népi írók szellemi mozgalmát pedig jobbra az ellenfelei közt tudta. Az MDF azonban nem jelző nélkül fogadta be – ideig-óráig – a liberalizmust, hanem „nemzeti liberalizmusként”, a „nemzeti” jelzővel különböztetve meg az SZDSZ liberalizmusától, mely ilyenformán nemzetidegennek minősült, összhangban azzal, ahogy az MDF általában is „nemzeti oldalként” azonosította önmagát, politikai ellenlábait pedig nemzetidegen, nemzetellenes erőkként bélyegezte meg.

A nemzeti-nemzetidegen elhatárolás Csurka István – ez idő tájt az MDF befolyásos alelnöke – retorikájában leplezetlen antiszemita éllel jelent meg. Csurka már 1990 januárjában belekiabálta a rádió mikrofonjába: *„Ébresztő, magyarság! Megint félrevezetnek! Elmúlt az őszirózsás forradalom, ez már a Kun Bélák időszeke, még akkor is, ha Lenint szidják az új Lenin-fiúk.”*¹⁰ Ez a szöveg az SZDSZ vezetőit, többünk zsidó származására célozva, Kun Béla terrorlegényeként aposztrofálta, azt az abszurd vádat sugalmazva, hogy a zsidók, miután bolsevik színekben nem sikerült uralmuk alá hajtani a magyar népet, most antibolsevista cégér alatt próbálkoznak a hatalom megragadásával.

Ha az MDF köreiből megszólaltak volna mértékadó hangok, melyek félreérthetetlenül elhatárolják a pártot az antiszemita hangulatoktól, talán értelmes vita indulhatott volna a „nemzeti” jelző használatáról és a jelző nélküli liberalizmus helyéről a magyar politikai hagyományban. Ehelyett a párt elnöksége Csurka rádióbeszédét a szerző „írói munkássága” részének nyilvánította, elzárkózva az érdemi állásfoglalástól. Ez azzal járt, hogy az MDF-ben használatos mérsékeltebb és szélsőségesebb beszédmódok egymásba csúsztak, leomlottak a gátak a nyilvános és a társasági zsidózás előtt. A liberális párt aligha kereshetett közös nyelvet a Fórummal anélkül, hogy el ne ismerte volna, mostanáig „nemzetidegen” volt, és le nem vonta volna a személyi konzekvenciákat.

Most pedig valamit a médiaháborúról. A rádió és televízió a rendszerváltás utáni években a teljes jogi bizonytalanság viszonyai között működött. A pártállami rezsim média-szabályai az elektronikus sajtó kormányzati felügyeletének és cenzúrázásának eszközeül szolgáltak, s ezért elveszítették a legitimitásukat. A lényegi rendelkezéseikhez kétharmados támogatottságot igénylő új médiatörvény viszont a parlamenti többség és az ellenzék közti hadiállapot következtében nem tudott megszületni. Tisztázatlan volt az intézmények jogállása, vezetőik státusa és kinevezési jogkörük. A kulcsfontosságú hírműsorok, politikai magazinok többsége, a Vasárnapi Újság, a TV Híradó, A Hét, a Panoráma kormánypárti vezetés alatt álltak. A vitaműsorokban, a riportműsorokban, az írott sajtóban és újságírói körökben viszont az ellenzéki – többnyire liberális – szellem volt erősebb. Így aztán mindenki elégedetlen volt a fennálló helyzettel. Mindenki abból indult ki, hogy a másik oldal fel kívánja borítani a kényes egyensúlyt. A kormányoldal azonban fel is borította, a rádió és a tévé pénzügyi zsarolásával, a személyzeti politikájukba való beavatkozással, a médiaelnökök tevékenységének ellehetetlenítésével, és – igen – egy pártállami (a hetvenes évek elején kelt) kormányhatározat felmelegítésével.¹¹

1991 szeptemberében napvilágra került Kónya Imre frakcióvezetőként, az MDF képviselőcsoportja számára írott dolgozata. Ez úgy fogalmazott, hogy a kezdeti engedményekre csupán azért volt szükség, „hogy az országról a külföld szemében kedvező kép alakuljon ki”; mivel ez most már adva van, az engedmények feleslegessé váltak, s így immár „végrehajtható a Magyar Rádió és Televízió politikai beállítottságának és szellemiségének gyökeres megváltoztatása”.¹²

A Kónya-dolgozat arról tudósított, hogy az MDF el van szánva a rádió és a tévé teljes megszállására, ami 1993–94-ben, az elnökök lemondásával és a kormányfő által „teljes elnöki hatáskörrel felruházott” alelnökök tömeges tisztogatási akcióival be is következett.

A média vált azzá a területté, ahol a kormány a legmesszebb ment el központosító törekvéseivel, s ahol a központosítás – a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságának megcsönkítése révén – a

leginkább fenyegette a fiatal demokrácia épségét. Ugyanakkor a média megszállása arról is üzent, hogy az MDF komolyan gondolja a kultúrharcot, saját politikai világgképének hivatalos rangra emelését.

Mindez illuzórikussá tette az MDF-hez való közeledés ötletét. Bár ennek a választásnak voltak hívei az SZDSZ-ben, és Tölgyessy Péter elnöksége idején (1991 novembere és 1992 novembere között) ők alkották a pártvezetés jellegadó csoportját, próbálkozásuk kilátástalan volt. Ezen a platformon eleve minimális volt a párt integrálásának esélye, ám a Kónya-dolgozattal és a Kónya-Pető vitával indult, s a Csurka-dolgozattal és Göncz Árpád államilag szervezett kifütyülésével lezárult időszak – az 1991 ősze és 1992 ősze közt eltelt egy év – folyamán ez az esély zéróra csökkent.

A beszélősök cikkének megjelenésekor az egyedüli, komolyan mérlegelhető kérdés az volt: közeledhetnek-e a szabad demokraták a szocialistákhoz.¹³

Az első lépés addigra már meg is történt. A Kónya-dolgozatra válaszul útjára indult a Demokratikus Charta kezdeményezése. A Chartát megjelenítő értelmiségiek között voltak a jobboldalhoz sorolt személyiségek is, de többségük liberális és szocialista volt. A Charta tüntetésein a tömeg nagyobb részét az SZDSZ és az MSZP tagjai adták.

Bár a szocialisták bátortalanok voltak a nacionalizmus és a klerikalizmus elítélésében, a nacionalista és ultramontán kórushoz nem csatlakoztak, a Horthy-korszak idealizálását pedig már csak azért sem teheték a magukévá, mert az egyenesen ellenük irányult. Antiszemiták szép számmal akadtak a baloldalon is, de az antiszemitizmus mint az ország előtt álló politikai problémák értelmezési kerete itt még félhivatalos rangot sem nyert. A médiaháborúban a szocialisták helye eleve ki volt jelölve a demokratikus oldalon. Ezek a szempontok a nyitás mellett szóltak.

A nyitás mellett szólt továbbá, hogy az MSZP véleményformáló köreiből meglehetősen széles volt a liberalizmussal rokonszenvezők tábora. Számosan voltak köztük szociáldemokrata értelmiségiek és reformer szakemberek, akik jól megértették magukat a liberálisokkal. A párbeszédre kész közeg jóval sűrűbb és kiterjedtebb volt itt, mint az MDF háza táján, ahol a szabadelvű gondolat barátai már akkor marginális pozícióban voltak, amikor még nem szorultak ki a pártjukból.

A baloldal felé való nyitás ellen szólt viszont, hogy az MSZP fő erőit az egykori MSZMP középszintű káderei adták, akik a politikai viselkedés mintáit a pártállami rendszerben sajátították el, és ezer szállal kötődtek a régi intézményi struktúrákhoz. A nyitás ellen szólt, hogy ez a garnitúra csak félszívvel ismerte el az '56-os forradalom történelmi jelentőségét, a forradalom leveréséről és a rá következő, kegyetlen megtorlásról pedig legszívesebben hallgatott, viszont nosztalgiákat táplált a kádári konszolidáció világa iránt. Végül ellene szóltak az MSZP körüli gyanús üzleti tranzakciók a Next 2000-től a megyei lapok botrányos eladásáig, valamint a párt éles hangú támadásai az MSZOSZ-vagyoni megosztását követelő, új szakszervezeti tömörülések ellen.

Bár a nyitás egyelőre nem közvetlenül az MSZP-t szólította meg, hanem a Chartához csatlakozó szocialista értelmiséget, még a Charta vállalása sem volt egyszerű dolog; még azok számára sem volt az, akik kezdetől fogva támogatták.¹⁴

A Fórumos szélsőjobb fenyegető nyomulása azonban mindent felülírt. Igaz, Csurka végül is lehetetlenné tette, hogy Antallék kompromisszumot kössenek vele, és távozott az MDF-ből. De a maradék pártot csak azon az áron sikerült egyben tartani, hogy az MDF mezei hadait a csurkai retorikának tett gesztusokkal, a Csurkát nyíltan támadó Elek István és Debreczeni József eltávolításával, valamint a Csurka-dolgozat „kilencven százalékát” helyeslő Lezsák Sándor ügyvezető alelnökké való előléptetésével pacifikálták. A médiaháború csak ezt követően érte el a tetőpontját, a nagy tisztogatások ideje csak most érkezett el. S közben az ország ráfordult a választási kampányra. Már nem az volt a kérdés, hogy érdemes-e közeledni az MDF-hez, hanem, hogy mit kell tenni a legyőzéséért.

Ez már nem az a pozíció volt, amelyet az SZDSZ 1990-ben jelölt ki a maga számára, de még nem is az, amelyet a második szabad választás után foglal majd el.

Az elmozdulásban kétségkívül fontos szerepet játszott, hogy a liberális és a szocialista értelmiség egy része a Charta-mozgalom keretei között kezdett összeszokni. Az új magyar liberalizmus a progresszív értelmiségen belüli szakadás útján jött létre. Azok a közgazdászok, szociológusok, történészek, írók, művészek, jogászok, akik előbb a rendszer kritikusaivá, majd a demokratikus ellenzék résztvevőivé vagy szövetségeseivé váltak, a liberális oldalon találták meg a helyüket. Mások a szocialista oldalon maradtak. Némelyek azért, mert ez jelentette addigi életútjuk természetes folytatását; mások azért, mert – jóllehet az ő gondolkodásuk is eltávolodott az államszocialista kiindulóponttól – a liberalizmust a maga teljességében nem tudták elfogadni (akadt köztük, aki a hagyományos antikapitalista baloldalhoz húzott, és volt olyan is, aki a népnemzeti irányzathoz állt közel). A Charta körül azonban a progresszív értelmiség két csoportja találkozott egymással; tapasztalhatták, hogy bár sok minden – nem utolsósorban az MSZP gerincét alkotó érdekcsoportokhoz való viszony – elválasztja őket, sok mindenkiben mégis egyetértének. Lassan kialakult egy személyi kör, melynek egy része a liberális, más része a szocialista véleményformálói közösségbe volt beágyazva, ismét mások egyik párthoz sem tartoztak, de kapcsolatot tartottak mind a kettővel. Az idő tájt ezt a kört nevezték chartás értelmiségnek; a Charta idejének lejárta után szoclib értelmiségként kezdték emlegetni.

A chartás értelmiség az 1994. évi választás előtti fél-háromnegyed évben mind nyomatékosabban sürgette, hogy a liberálisok és a szocialisták fogjanak össze, és együtt váltsák le az MDF-kormányt. Fellépésének különleges súlyt adott szokatlan politikai szerepe. Az első parlamenti ciklus vége felé a Charta vált az MDF hatalmi nyomulása elleni harc fő terepévé. Nem volt kétséges, hogy a Charta elsősorban két párt híveit tudhatja maga mögött, de ez a két párt – pontosabban, a kettő közül az egyik – még a chartás rendezvényeken való közös megjelenést sem tudta egyértelműen vállalni. Ezért a Charta frontemberei nem lehettek pártvezetők: értelmiségiek álltak a mozgalom élén. Az összefogás azonban, ezen a felemás módon, mégiscsak létrejött, és döntő szerepet játszott az MDF választási visszaerősödésének blokkolásában. Ezért aztán a chartás értelmiség úgy gyakorolhatott kivételes befolyást a két párt döntéshozó köreire, hogy közben nem próbálkozott pártkarrierrel.

Mindazonáltal az SZDSZ a választások előtt messze nem jutott el oda, ahol a Charta frontemberei szerették volna látni. Vezetői, mértékadó képviselői és tagjai közt alig akadt, aki már ekkor fenntartás nélkül helyeselte volna a szocialista-liberális koalíció gondolatát. Többen voltak, akik hallani sem akartak az MSZP-vel való közös kormányzásról; a legtöbben pedig azt szerették volna, ha a liberálisok egymagukban alakítanak kormányt, de amikor felmerült a kérdés, hogy mi a teendő, ha ehhez nem lesz meg a szükséges többség, akkor – vonakodva bár – hajlandók voltak számításba venni a szocialista-liberális koalíció elvi lehetőségét.

1994 elején Pető Iván úgy határozta meg az SZDSZ választási stratégiáját, hogy az MSZP a szabad demokraták vetélytársa, az MDF az ellenfelük. Az SZDSZ a „liberális közép” résztvevőjeként indult neki a választásoknak, a Fidesszel (valamint a Vállalkozók Pártjával és az Agrárszövetséggel) közös blokkban. Célja az volt, hogy a liberális pártok együtt legyőzzék az MDF-et, és megelőzzék az MSZP-t. Eddig a pontig egyetértés volt az SZDSZ vezetése és a Fidesz vezetése között. A választások közeledtével azonban egyre inkább számolni kellett azzal a lehetőséggel is, hogy a liberális blokk nem tud egyedül kormányt alakítani. A Fidesz arra hajlott, hogy ebben az esetben a Fórumnak és a KDNP-nek tegyenek koalíciós ajánlatot. Az SZDSZ ezt kizárta, amiből az következett, hogy nem lehet eleve elzárkózni a szocialistákkal való koalíciótól.

Az MSZP-vel kötendő koalíció tehát még nehezen emészthető, de már megfontolandó alternatívának számított, ami arról tanúskodik, hogy 1992 és 1994 között az SZDSZ alapos változáson ment át. Belső viszonyai lehiggadtak, összetétele letisztult. Antikommunista dühöktől, intézmény- és establishment-ellenes indulatoktól vezérelt tagjainak jó része távozott. A maradék többsége kezdett beletanulni a demokratikus politika mindennapi rutinjába. Belátta, hogy a jogállam megszilárdítása előbbre való a rendszerváltást túlélte hatalmi struktúrák azonnali szétverésénél. Érzekelte, hogy a parlamenti váltógazdálkodás, a fiatal magyar demokrácia, minden visszasságával együtt is működik. S végül, kezdte megszokni, hogy az MSZP nem csupán az állampárt örököse, hanem a demokratikus politika legitim szereplője is, mely a vízváltástól

ideológiai kérdésekben közelebb áll a liberálisokhoz, mint a keresztény-nemzeti hagyományból kinőtt MDF. Ez lényeges előrelépés volt.

Egy párt politikai iránymódosítása soha nem önmagában zajlik: belső politikai harcok kísérik, s ezek ritkán hagyják érintetlenül a párt szervezeti struktúráit. 1990-ben az SZDSZ improvizált szervezettel indult neki a választásnak, gyorsan növekvő tagsággal, erős bázisdemokratikus aurával. 1994-re a szervezet konszolidálódott, a döntési kompetenciák tisztázottabbá váltak. De míg a politikai letisztulás hozadéka egyértelműen pozitív volt, a szervezeti konszolidációé problematikusabb. Nem önmagában a bázisdemokrácia visszaszorulására gondolok. Azok az állapotok, amikor még minden végeérhetetlen vitákban dől el, bárki bármilyen vitában részt vehet, és minden lezárt ügyet bárki bármikor újra kinyithat, hosszú távon nem tarthatók. El kell enyészniük, ami nagy személyes – és nemcsak személyes – veszteség, de elkerülhetetlen. Az a szervezet, amely a kezdetek derűs, testvéries és kaotikus viszonyain nem jut túl, vagy elbukik, vagy formális felhatalmazás nélkül működő szűk csoportok manipulációinak foglyává válik. Az SZDSZ-ben azonban a formális kompetenciák tisztázódásán, a szervezeti hierarchia kiépülésén túlmenő dolgok történtek. 1990 és 1994 között olyan centralizációs folyamat indult be, mely akadályává vált annak, hogy a párt folyamatosan integrálni tudja a mindenkori vezetéssel vitában álló tagjait és csoportjaikat.

Soktényezőes folyamatról van szó; ez az írás, mely a liberális párt politikai pályáivét igyekszik felvázolni, az okok kimerítő számba vételére nem vállalkozhat. A döntő tényező azonban véleményem szerint pontosan ott keresendő, ahol elemzésem egyébként is mozog: a párt önmeghatározásáért folytatott politikai küzdelmek struktúrájában. Annak, hogy az MDF-hez és szellemiségéhez való közeledés politikája esélyt kapott a győzelemre, súlyos következményei lettek. Nyilvánvaló volt: ha ez a politika felülkerekedik, az alapítók politikai páriává válnak saját pártjukban. Ezt nemcsak ők maguk érzékelték, ennek megfelelő vehemenciával válaszolva Tölgyessy Péter programadó bejelentésére, mely szerint „patriótább párttá kell válnunk”, és „szót kell értenünk az egyházakkal”. Érzékelte maga Tölgyessy is, aki elnöksége idején előszeretettel emlegette ellenlábait „polgári radikálisok”-ként, azt sugallva, hogy álláspontjuk oda juttatná az SZDSZ-t, ahol Jászi Oszkár törpepártja tartott a 20. század elején.¹⁵

A veszteséglistához tartozik az is, hogy a pártharcok éveiben háttérbe szorult a szetas gyökerű¹⁶ SZDSZ-alapítók köre. Ennek a kisodródásnak-félrehúzódnak is volt politikai tartalma: Solt Ottilia, Havas Gábor és különösen Kőszeg Ferenc azok közé tartoztak, akikben a Chartával szembeni fenntartások erősebbek voltak a Charta szükségességének elismerésénél, és ennek a vitának azokban az években döntő jelentősége volt. De háttérbe szorulásuknak volt egy ezen túlmenő, strukturális oka is. Ottiliáék nemcsak a SZETA-t hozták létre; egyben az illegális *Beszélő* szerkesztői is voltak, és '89-től ők vitték tovább a lapot. Nekik köszönhető, hogy a *Beszélő* túlélte a rendszerváltást, s hogy még egy jó darab ideig a liberális gondolat első számú fóruma maradhatott. Független újságot akartak csinálni – nagyon helyesen –, nem pártújságot. Csakhogy közben nem független újságírók voltak, hanem egy párt vezető emberei, akik a párt fölötti politikai befolyásért küzdöttek. Ez is csak a javukra írható: nélkülük az SZDSZ valószínűleg nem annak a pártnak indult volna, amivé lett. A két vállalkozás azonban nem jól illeszkedett egymáshoz. A *Beszélő* a független újságírás megfigyelői pozíciójából akarva-akaratlanul átcsúszott az SZDSZ-en belüli küzdelmek résztvevőjévé, a párt egyik csoportjának harci eszközévé. Ez ingerült reakciókat váltott ki, a lap körül megmérgeződött a légkör.

Az egykori szetasok félresodródása komoly, maradandó következményeket vont maga után: megbillent az egyensúly a Kék Könyv szellemiségét meghatározó két csoport, a piacgazdaságra való áttérés szempontjait képviselő közgazdászok és a vele járó társadalmi leszakadás megállításának szükségességét képviselő szociálpolitikusok között. A kilencvenes évek közepétől nem volt senki a pártban, aki ahhoz fogható erővel és súllyal tudta volna képviselni a társadalmi igazságosság ügyét, mint Ottiliáék. Az SZDSZ önmagát még nagyon sokáig a „szabadság és szolidaritás” pártjának tudta, és identitása a politikáját is kötötte, de a hangsúlyok kezdtek eltolódni.

7. Horn Gyula kormányában

Az SZDSZ–Fidesz együttműködés a választások után felbomlott. A szabad demokraták ezt azzal magyarázták, hogy a Fidesz valójában már a választási blokk létrehozása előtt megkezdte átvonulását a jobboldalra. A fideszesek abban vélték megtalálni az okot, hogy az SZDSZ a Charta létrehozása óta folyamatosan közeledett a baloldalhoz. Ha e magyarázatokról lefejtjük azt a tévhitet, hogy az egy irányba mutató, egymást támogató kis lépések sokasága mögött egy 1990 óta készen adott Nagy Terv működött, akkor mindkét elbeszélésben találunk igaz elemeket. Az SZDSZ a Charta elindulásától kezdve balfelé, a Fidesz nagyjából ugyanekkor jobbfelé kezdett tájékozódni. Mindamelllett a szakadás valószínűleg nem – vagy nem '94-ben – következett volna be, ha a liberális pártok többséget szereznek az új Országgyűlésben, vagy legalább közel kerülnek ahhoz, hogy többséget szerezzenek. A szakításhoz az adta a döntő lökést, hogy 1994-re egyértelművé vált: a „liberális közép” jó esetben a szavazatok harminc százalékát képes megszerezni, nagyjából annyit, mint 1990-ben. A két párt közötti játszma zéróösszegű tehát: az SZDSZ csak úgy maradhat a közepesnél valamivel nagyobb párt, ha a Fidesz kis párt marad; a Fidesz csak úgy válhat közepes vagy a közepesnél nagyobb párttá, ha az SZDSZ kis párttá zsugorodik. Arról pedig, hogy Magyarországnak a belátható jövőben tiszta liberális kormánya legyen, álmodni sem lehet. Ez a belátás a Fideszt tovább lökte a jobboldal felé, a magába roskadt MDF üresen maradt helyének irányába, az SZDSZ-t pedig az MSZP koalíciós ajánlatának elfogadására motiválta.

Négy év múlva a Fidesz a jobboldal vezető pártja volt. Listán megközelítette, az egyéni körzetekben pedig a kisgazdákkal kötött megállapodás segítségével legyőzte az MSZP-t. Az SZDSZ elveszítette szavazóinak közel kétharmadát. Ezek egy része valószínűleg otthon maradt (1998-ban jóval alacsonyabb volt a választási részvétel, mint 1994-ben), nagy részük azonban alighanem a Fidesznél kötött ki. Nélkülük a Fidesz nem válhatott volna egy győztes koalíció vezető pártjává.

Kézenfekvő a konklúzió: a szocialistákkal kötött koalíció végzetes következményekkel járt az SZDSZ-re – és a magyar demokráciára – nézve.

Az 1998-ban bekövetkezett összecsuklás tényeivel szemközt azt kell mondanunk: valóban súlyos következményekkel járt. De nem mindegy, hogyan értjük ezt. Érthetjük úgy, hogy az SZDSZ sorsa a koalíció megkötésekor eldőlt. Ez volt az ősbűn, ami utána jött, már csak a lassú bűnhődés volt. Vagy érthetjük úgy, hogy a koalíciókötés nem közvetlenül tette tönkre az SZDSZ-t, hanem azzal, hogy olyan dilemmák sorozata elé állította a szabad demokratákat, melyeket nem tudtak jól kezelni.

A második olvasat szerint a koalíciókötés közvetve – későbbi rossz lépések sorozatával együtt – vezetett a párt hanyatlásához. Ha ez az olvasat a helyes, akkor a koalíciókötés magában rejtette a hanyatlás *kockázatát*; ezt a kockázatot kellett szembesíteni a kormányba való belépéstől várt esélyekkel.

Az első olvasat szerint az SZDSZ bukását a koalíciókötés néhány azonnali következménye okozta. Ezek mindegyike külön-külön is jóvátehetetlen volt, úgymond; együtt pedig megpecsételték a párt sorsát. Először, a szabad demokraták most veszítettek el nagyjából hétszáz ezer választót, akik 1994-ben még rájuk szavaztak, 1998-ban azonban jórészt a Fideszre. Másodszor, a koalíciókötés megroppantotta a párt tagságának és legközelebbi híveinek erkölcsi tartását. Harmadszor, a koalíció megkötése a politikai közép kiüresítéséhez vezetett; ez tette visszafordíthatatlanná a magyar politika polarizálódását, ami aztán az SZDSZ-t is felőrölte. Lássuk sorjában ezeket az állításokat.

A hétszáz ezer választó elidegenítésének vélelmezése mögött kimondva-kimondatlanul az a feltételezés rejlik, hogy az SZDSZ nemcsak 1990-ben, hanem 1994-ben is az antikommunista érzelmű szavazóknak köszönhetette jó választási szereplését. Ők óhatatlanul árulásként élték meg, hogy a párt „összeállt” az MSZP-vel, elemi felháborodás taszította őket át a jobboldalra.¹⁷

A tények tárgyilagos szemügyre vétele nem igazolja ezt a feltételezést. Való igaz, 1990-ben sokan – nem tudjuk, pontosan mennyien – azért szavaztak az SZDSZ-re, mert radikális antikommunista erőt láttak benne, mely végigviszi a leszámolást a bukott rezsime örököseivel. Őket azonban a párt már 1994 előtt nagyjából elveszítette. A Medián mérése szerint 1993 decemberében az összes választópolgár körében az SZDSZ 8,7 százalékot, a választani tudó, biztos szavazók között 11

százalékon állt. Innen tornászta vissza magát 1994 áprilisáig 13,7, illetve 18,3 százalékra. Elvben nem kizárt, persze, hogy az újabb felívelést a korábban elpártolt antikommunisták visszatérése hozta volna meg. Am ez felettébb valószínűtlen. Mindenekelőtt, nehezen hozható összhangba a rendelkezésre álló adatokkal. A Medián által 1994 júniusában megkérdezett SZDSZ-szavazók 84 százaléka helyeselte a szocialista-szabaddemokrata koalíciót (hasonlóan magas, 82 százalékos volt a koalíció híveinek aránya az MSZP-szavazók körében). A kormányalakítást követő hat hónapban, ugyancsak a Medián mérése szerint, az SZDSZ támogatottsága az összes választó körében csaknem másfélszerese volt annak, amit a párt a választások előtti hat hónapban maga mögött tudhatott (15 százalék, szemben a korábbi 10,4 százalékkal), míg a választani tudó, biztos szavazók között a másfélszeresnél jóval nagyobb (24,4 százalék, szemben a korábbi 14,4 százalékkal). Ilyen jól még az 1990. évi választást megelőző három hónapban sem álltak a szabad demokraták (a Medián akkor az összes szavazók körében átlagosan 13,5, a választani tudó, biztos szavazók között pedig 21 százalékot mért az SZDSZ-nek). Ezek az adatok nem támasztják alá a vélekedést, mely szerint az SZDSZ 1998-ban bekövetkezett összeomlását csálódott antikommunista szavazók elfordulása okozta volna. Ha valóban nekik lett volna köszönhető az 1994-ben megszerzett 1 millió 66 ezer szavazat számottevő része, a fordulatnak azonnal és a legnagyobb élességgel kellett volna bekövetkeznie. De csak jelentős késéssel és fokozatosan következett be.

Továbbá, 1994-ben a szabad demokraták – mint az előző szakaszban már említettem – már a választási kampányba azzal mentek bele, hogy az MSZP a vetélytársuk, de nem az ellenfelük: ellenfelük az MDF vezette kormánykoalíció. Nem második rendszerváltásra, hanem kormányváltásra készülődtek, és ezt a választók tudomására is hozták.

Az pedig végképp hihetetlen, hogy a kormány első háromnegyed évében az SZDSZ antikommunista protesztuszavazatokkal növelte volna tovább a támogatottságát. Kétségtelen, amikor a kormányba belépett, a liberális párt arra ígért garanciát, hogy nem „visszarendeződés” jön, hanem folytatódik a versengő többpártrendszer és a versengő piacgazdaság kiépítésre. De ezt nem az MSZP-vel való konfrontációban kívánta elérni, hanem koalíciós együttműködésben. Nem azt ígérte, hogy kormányra kerülve tovább folytatja a baloldal elleni kultúrharcot, hanem azt, hogy útját állja a fordított irányú kultúrharc beindulásának. Nem azt ígérte, hogy karanténban tartja a baloldalt, hanem azt, hogy nem engedni meg a magába roskadt jobboldal karanténba zárását. Nem azt ígérte, hogy a médiában folytatódni fog az antikommunista hecc, hanem azt, hogy a média jobboldali megszállását nem követheti baloldali megszállás. Ez biztosan nem a radikális antikommunistákat, és nem is általában az intézmény- és establishment-ellenes indulatok által vezérelt, „dühös embereket” vonzó politika volt.

Tudomásom szerint nem készült vizsgálat azoknak a szavazóknak a politikai véleményeiről, akik 1994 májusában az SZDSZ-re szavaztak, s akik a rá következő háromnegyed évben – ha akkor lettek volna a választások – az SZDSZ-re szavaztak volna. Mégis alapos okkal feltételezhetjük, hogy a választási kampányban és a választás utáni első háromnegyed évben az SZDSZ olyan szavazókat vonzott maga köré, akik józan, nyugodt, szavahihető kormány alatt kívántak élni. Hiszen megszólítani is azokat igyekezett, akik az első kormányzati ciklus zaklatott évei után megnyugvásra – megbízható, kiszámítható, mértéktartó politikára – vágytak. Nem okvetlenül liberális identitású vagy liberális szemléletű embereket, de olyanokat, akik hosszú távon is megnyerhetők a kiszámítható, stabil szabályok közé szorított állam és gazdaság liberális politikájának. Őket veszítette el 1998-ban.

De ha szavazóinak jó részét nem a koalíciókötés fordította is el az SZDSZ-től, tagságának és legközelebbi támogatóinak tartását mégis ez roppanthatta meg! Végére is, a harmonikus együttműködéshez nem elég, hogy két párt *programjai* összeboronálhatók legyenek: tagjaik, elkötelezett híveik politikai *identitásának* is meg kell engednie a közösködést. Az SZDSZ az '56-os forradalom és a hetvenes-nyolcvanas évek demokratikus ellenzéke örököséiként határozta meg önmagát. Történetének legfényesebb lapjaként tartotta számon a népszavazást, mely megíúsította az MSZMP és az MDF különalkuját. Az MSZP, jóllehet a többpárti demokráciát elfogadta, saját múltjától nem számolt le; semmi zavarót nem látott abban, hogy kormányfőjelöltje részt vett a forradalom leverésében, s hogy vezetői annak az állampártnak a funkcionáriusai voltak, mely a demokratikus ellenzékkel szemben rendőri és adminisztratív eszközökkel védte a kommunista rezsimet; a népszavazáson elszenvedett vereségbe sem nyugodott bele. Mi mást láthatott a szabad demokraták jó része a koalíciókötésben, mint a párt hagyományának, elveinek, értékeinek elárulását?¹⁸

Ezek nem légből kapott állítások. Már a chartás politikizálással is csak kevés szabad demokrata tudott fenntartások nélkül azonosulni, és ez még inkább elmondható a közös kormányzásról. A koalíció mellett szavazó, mintegy kétharmados küldöttgyűlési többségben is bőven volt érzelmi ambivalencia, annál is inkább, mert a parlamenti erőviszonyok szokásos logikája szerint a koalíciókötés nem volt kikerülhetetlen: a szocialisták egymaguk is rendelkeztek a kormányalakításhoz szükséges többséggel.

Az „árulás-tézis” azonban valami ennél jóval erősebb dolgot állít: azt, hogy a Horn-kormányba való belépés megroppantotta a párt erkölcsi tartását, és ily módon egyenesen vezetett a bukáshoz. Ez véleményem szerint nem igazolható. Elkerülhetetlen volt, hogy a koalíciós ajánlatról szóló döntést a tagok egy részének távozása, a támogatók egy részének elfordulása kövesse – ez akkor is bekövetkezett volna, ha az SZDSZ *elutasítja* a meghívást, csak akkor mások lettek volna a kilépők és a hátat fordítók. Vegyük azonban észre: ha voltak is távozók, pártszakadásra nem került sor, mint az MDF-ben 1996-ban, de még csak csoportos kiválásra sem, mint a Fideszben 1993-ban, a tagságot nem tizedelték meg tömeges kilépések. A párt 1994-ben megalakult, hetventagú országgyűlési frakcióját 1994 és 1998 között négy képviselő hagyta el. Összehasonlításképp: az 1990-ben kilencvennégy képviselővel indult frakcióból 1990 és 1994 között tízen léptek ki. A pártból 1994 után távozó, ismert politikusok (mint Tarlós István vagy Tellér Gyula) nagyjából nemcsak a szocialista-liberális koalícióval álltak hadilábon, hanem az SZDSZ szellemiségével is. Ez természetesen nem mondható el Tölgyessy Péterről, akinek a viszonya a liberalizmushoz nem volt egyszerű, de ellenséges sem volt; az ő kilépése vitathatatlan veszteség volt.¹⁹ Az is figyelemre méltó azonban, hogy noha Tölgyessy két évet várt a kilépéssel, ez idő alatt nem akadt pillanat, amikor a vélelmezett érzelmi megroppanás csapatokat gyűjtött volna a személye köré; távozását sem követte földindulás. A szabad demokraták túlnyomó többsége, ha nem is okvetlenül rossz érzések és aggodalmak nélkül, lélekben türelmet szavazott a koalíciónak. Elfogadta, hogy a kormánynak, noha a liberálisok nélkül is számszerű többsége lenne az Országgyűlésben, mégis szüksége lesz a szabaddemokrata képviselők szavazataira, mert olyan döntéseket kell majd hoznia és keresztülvinnie – nevezetesen, a gazdaság stabilizálását –, melyeknek az MSZP parlamenti frakciójában nem lesz kellő támogatottsága. Elfogadta ezt, és várakozó álláspontra helyezkedett.

Lássuk végül a harmadik állítást, mely szerint a koalíciókötéssel kiüresedett a jobb- és a baloldal közti közép, és befejeződött a magyar politikai élet végzetes polarizálódása. Ezt a vélekedést a legnagyobb erővel talán Kószeg Ferenc fogalmazta meg; ő Orbán Viktor látnokian hangzó szavait idézi, melyek 1994-ben, még a választások előtt, egy *Beszélő-interjú*-ban hangzottak el: „El tudjátok képzelni, mi lenne itt, ha szociálliberális koalíció kerülne kormányra, a másik oldalon meg egy táborba sodródna a konzervativizmus meg a radikális jobboldal? A két lövészárk között megint egy nemzedéknyi időre nem nőne fű.”²⁰

A koalíció megkötése után Orbán mindenki másnál többet tett azért, hogy jóslata beváljon. Nagy erővel élesztgette a jobboldal rosszhiszemű gyanakvását, mely szerint a kommunisták és a liberálisok a diktatúra idején is egy társaság voltak („Összenő, ami összetartozik.”). Érdeke volt a politikai közép kiüresítése, mert ettől remélte, hogy a jobboldal tartós választási fölénybe kerül. Ez azonban nem válassz Kószeg véleményére, mert – bármit gondoljunk Orbán szerepéről – a polarizáció *kockázata* tagadhatatlanul benne rejtett a koalíciókötésben.

De mekkora volt ez a kockázat? Volt-e mód az elkerülésére? Jobbak lettek volna az esélyek az elkerülésére, ha az SZDSZ elhárítja a koalíciós ajánlatot? Ezek nem könnyen megválaszolható kérdések. Valamit azért mondhatunk róluk.

Boross Péter nyilatkozta bő egy évvel a Horn-kormány felállása után: „A jelenlegi koalíció tulajdonképpen egy MSZMP-s csapat, s az Aczél György-féle szárny SZDSZ néven jelenik meg.”²¹ Ez egy találmányra kiválasztott idézet a hasonló szövegek sokaságából. Csakhogy ilyen szövegek nagy számban hangzottak el már 1994 előtt is, amikor a koalíciónak még híre-hamva sem volt. Bizony nemcsak Csurka-féle szélsőjobboldaliak vagy Boross-féle őszreakciók szájából. A következő idézet Antall Józseftől való: „A hatalommegosztás és a kormányzat megosztása nagyon szépen alakult. Aczél Györgytől kezdve végig tudom vezetni azt a vonalvezetést, akár az Új Márciusi Fronton keresztül egészen az SZDSZ-ig, hogy hogyan épült fel ennek a látszólagos antikommunista propagandának a becsatornázása egy olyan pártba, amelyik végső céljait tekintve egyáltalán nem antikommunista.”²²

A jobboldalnak nem volt szüksége a koalíciókötés tényére ahhoz, hogy az SZDSZ-t az állampárt „Aczél György-féle szárnyának” (mintha lett volna ilyen) reinkarnációjaként kívánja látni és láttatni. Ehhez csak az antiszemita beszéd kódjait kellett elfogadni. Mint ahogy a koalíciós ajánlat elutasítása sem lett volna elégséges ahhoz, hogy a jobboldal tudomásul vegye: az SZDSZ nem a kommunizmus Aczél-féle változatának folytatása, hanem önálló politikai hagyományokkal és önálló politikai arculattal rendelkező erő, melynek történelmi elődje nyíltabban és nagyobb kockázatot vállalva fordult szembe a pártállami rendszerrel, mint akkoriban bármely más politikai véleményalkotó csoportosulás. Ennek elfogadásához a jobboldalnak a saját szellemi és politikai tradícióit kellett volna felülvizsgálnia.

A kérdés 1994-ben úgy hangzott tehát: vannak-e az SZDSZ-nek eszközei a jobboldal – és persze a baloldal – fejlődésének befolyásolására? Másképpen fogalmazva: akkor vannak-e hathatósabb eszközei a „százéves háború” eszkalálódásának megfékezésére, ha ellenzékben marad, vagy akkor, ha belép a kormányba? Arról, hogy az SZDSZ viszonya hogyan alakult volna a Fidesz körül újjászerveződő keresztény-nemzeti jobboldalhoz, csak spekulálhatunk. Arról azonban, ami a kormányalakítás után történt, mondhatunk is valamit.

A koalíciókötés jobboldali fogadtatása ambivalens volt, nem egyértelműen elutasító. Bőven lehetett hallani, hogy az SZDSZ „lepaktált a komcsikkal”, „elárulta a rendszerváltást”, bebizonyította, hogy „mérhetetlen hatalomvágyában” bármire képes és hajlandó. De felhangzottak a megkönnyebbülés hangjai is: az SZDSZ mégiscsak rendszerváltó párt, bekerülése a kormányba biztosítékul szolgálhat, hogy nem lesz kommunista restauráció. Ez a kettősség természetesen nem maradhatott fenn sokáig: éppen mert a restauráció nem következett be, a tőle való félelemnek idővel oldódnia kellett, ami gyengítette az SZDSZ helyi értékét a jobboldal szemében. Nem sokkal később már arról cikkezett a jobboldali sajtó, hogy „a fark akarja csóválni a kutyt”, a magukat mindenkinél okosabbnak képzelő liberálisok akarják megmondani a szocialista többségnek, hogyan kormányozzon. A kultúrharc leállítását, a jobboldal méltányos kezelése azonban hosszabb távon is kiengedhette a gőzt a politikából; annál is inkább, mert a ciklus első félidejében a mérsékeltnek számító jobboldali pártok, most már a Fideszt is ideértve, nem tudták összeszedni magukat. Torgyán bohócpártja nőtte ki magát a legnépszerűbb ellenzéki erővé, az ő előretörése pedig nemcsak a baloldal számára jelentett veszélyt, hanem a jobboldali riválisok számára is. Torgyán győzelmi reményei 1996. március 14-i „féregirtós” beszédével összeomlottak, ám a Fidesz támogatottsága csak bő fél évvel később – a Tocsik-botrányt követően – indult gyorsuló emelkedésnek. 1996 őszéig a jobboldal fő erőinek gyengesége folytán mindvégig a kormány oldalán volt a kezdeményezés, és ez az SZDSZ számára is mozgásteret teremtett, amit a szabad demokraták több-kevesebb következetességgel ki is használtak. Leállt a kultúrharc, a szocialisták nyomulása a rádió és a televízió hírműsoraiban nem tudott újabb médiaháborúvá dagadni, az új – konszenzussal elfogadott – hárszabály jelentősen bővítette az ellenzéki előjogokat, a koalíció az alkotmányozási eljárásban megkötötte a saját kezét – vállalva, hogy az új alkotmány szabályozási elveit a képviselők négyötödének szavazatával kell elfogadni –, és arra is kötelezettséget vállalt, hogy amíg az alkotmányozás folyamata tart, nem visz át egyoldalúan kétharmados törvényeket. Széles egyetértéssel megszületett a médiatörvény – olyan, amilyen, de az egyik fő fronton átmenetileg lecsendesítette a harcokat. Ha a kormányoldal magánál tudta volna tartani a kezdeményezést, bizony nagy lett volna a nyomás a jobboldalon, hogy tanuljon a kudarcaiból.

Annál inkább így lett volna, mert – bárhogyan alakult is a liberálisok megítélése a jobboldali *véleményalkotók* körében – a jobboldali *választók* nem voltak vevők a politika polarizálására. Ha a magyar politika végzetes kettéhasadását a koalíciókötés tette visszafordíthatatlanná, akkor 1994 és 1998 között az SZDSZ elutasítottságának a jobboldali szavazók körében meg kellett volna közelítenie a szocialistákét. Más szóval, arra a kérdésre, hogy a jobboldali pártot választó szavazók melyik pártra nem szavaznának semmi szín alatt, majdnem annyinak kellett volna az SZDSZ-t megjelölnie, mint amennyien az MSZP-t jelölték meg. Ezzel szemben 1998 utolsó negyedében, amikor a Fidesz már – nem kis részben az SZDSZ-t elhagyó választók szavazataival – a jobboldali koalíció kétségbevonhatatlan vezető pártja volt, az SZDSZ elutasítottsága még mindig a legalacsonyabb volt a Fidesz-szavazók körében (SZDSZ: 23 százalék, MSZP: 40 százalék, MIÉP: 45 százalék). Ez az arány az első Orbán-kormány négy éve alatt 29 százalékra kúszott fel, de még mindig messze elmaradt a MIÉP 43 és az MSZP 50 százalékától. Csak 2002 és 2008 között emelkedett 60 százalékig és annál is tovább; ekkor vált összehasonlíthatóvá az MSZP 80 százalék fölötti elutasítottságával, és jóval magasabbá a Jobbik 25-35 százalék közt mozgó elutasítottságánál.

Mindent egybevetve, nyugodtan állítható, hogy 1994-ben még semmi nem dőlt el. Tagadhatatlan, a koalíciókötésben benne rejlett az 1998-as összecsuklás lehetősége. De ez akkor csupán kockázat volt, nem befejezett tény vagy elkerülhetetlen végzet. Ezt a kockázatot kellett a koalíció kínálni esélyekkel szemben. A kockázat tagadhatatlanul nagy volt, de a '94 és '98 közti kormányzati ciklus áttekintése arról tanúskodik, hogy a párt saját cselekedetei és mulasztásai óriási szerepet játszottak a beteljesedésében (miként az esélyek valóra válásában is, mert a Horn-kormány sok mindent véghez vitt, ami az SZDSZ nélkül aligha valósult volna meg).

Mint arról korábban már szó volt, a ciklus félideje után az MSZP visszanyerte elvesztett szavazóit; csak az SZDSZ mélyrepülése folytatódott tovább. A két párt támogatottságának divergenciája akkor kezdődött el, amikor Horn Gyula lemondatta pénzügyminiszterét, Bokros Lajost, így üzenve a választóknak, hogy a megszorítások időszaka véget ért. Már szó volt róla, hogy az SZDSZ visszaerősödésének elmaradása magyarázatot kíván. Most jött el az ideje, hogy a magyarázat összetevőiről beszéljek.

Magyar Bálint és Pető Iván nyolcrészes cikksorozata a két párt politikai stílusa közti feszültségnek tulajdonít kitérített szerepet a történet alakulásában.²³ Azt írják, hogy a szabad demokraták transzparens kormányzásban, egyértelmű szabályokban, részletes megállapodásokban és a megállapodások tiszteletben tartásában gondolkodtak, míg a szocialisták homályos háttéralkukhoz, a pillanatnyi erőviszonyok maximális kihasználásához, az adott szó értékének lebecsüléséhez, ravaszkodáshoz, trükközéshez szoktak hozzá. A szabad demokraták precíz eljárási rendelkezésektől várták a koalíciós megállapodások kikényszerítését; a szocialistákat csak az érdekelte, hogy saját embereiket ültessék a kulcspozíciókba. A kritikus pillanatokban rendre az döntött, hogy a hatalmi pozíciók fölött ki rendelkezett, nem az elfogadott eljárási kódex, melynek megkerülésében a szocialistáknak nagy gyakorlatuk volt. Ráadásul óriási szervezeti és anyagi fölényben voltak a szabad demokratákkal szemben, akikkel Horn Gyula szabályos macska-egér játékot játszott.

Ez találó jellemzés. A szocialisták viselkedése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kormányban, az államigazgatásban vagy a pártközi kapcsolatokban szerephez jutott szabad demokratáknak elégük legyen a koalíciós együttműködésből, s hogy 1998-ban – pártjuk katasztrofális választási veresége ellenére – sokuk fellelegezve fogadja a Horn-kormány s vele a koalíció végét. De az SZDSZ megfordíthatatlan hanyatlását az MSZP magatartása *önmagában* nem magyarázhatja meg. Kétségtelen, Horn nap mint nap meglepte valami kellemetlen újsággal koalíciós partnerét – hol SZDSZ-es miniszterek kompetenciáit vonta el, hol senkivel nem egyeztetett, hajmeresztő cselekvési programokkal állt elő –, s ezzel folyamatosan választás elé állította a szabad demokratákat: vagy hevesen tiltakoznak, és akkor kiszolgáltatják magukat az erőszakosság, akarnokság vádjának, vagy hallgatnak, akkor viszont erélytelennek, pipogyanak mutatkoznak. Csakhogy a miniszterelnök ugyanígy viselkedett a kormány első háromnegyed évében, amikor az SZDSZ népszerűsége a delelőjén állt, és így viselkedett a Bokros-csomag meghirdetésének és végrehajtásának évében is, amikor a szocialisták támogatottsága együtt esett a szabad demokratákéval. A két párt helyzete, mint láttuk, csak Bokros lemondása után kezdett divergálni, ezt pedig nem magyarázhatja meg az MSZP és a miniszterelnök viselkedése, hiszen az mit se változott.

Bokros távozásával a *körülmények* változtak, nem a szereplők politikai stílusa. Megszűntek az eredeti feltételek, melyekre az SZDSZ a koalíciós ajánlat elfogadását alapozta. Az SZDSZ, mint már láttuk, 1994-ben két feltételezésből indult ki: egyrészt abból, hogy az MSZP fő erői hajlandók lesznek a liberálisok által helyeselt reformok és közpolitikák vállalására, másrészt abból, hogy vállalt céljainak megvalósításához a szocialista frakció nem kínál megbízható parlamenti többséget: hiába rendelkezik a mandátumok 53 százalékával, ha képviselőinek számottevő része nem vállalja a kormány elkerülhetetlen lépéseit. Hornnak, bár a parlamenti matematika formális szabályai szerint nem szorul rá a szabaddemokraták szavazataira, ténylegesen mégis szüksége lesz rájuk, és ezért kénytelen lesz egyenrangú koalíciós partnerként kezelni őket. Ez a számítás '96 tavaszáig minden kellemetlen tapasztalattal együtt is bevált, Bokros lemondásba hajszolása azonban kérdésessé tette, hogy a következő két évben is beválik-e. Az SZDSZ nehéz döntés elé került. Fontolóra kellett volna vennie, hogy milyen feltételek teljesülése esetén maradhat benn a koalícióban (milyen célokat érdemes a hátralévő időben kitűzni, van-e rá esély, hogy ezek nagyjából megvalósulhatnak, adódnak-e új támpontok leolvadt tárgyalási pozícióinak visszaépítésére). Ha úgy látja, hogy e feltételek teljesülhetnek, akkor azt kellett volna átgondolnia, hogyan viselkedjen a koalíción belül a Bokros utáni helyzetben. Ha úgy ítéli meg, hogy nem

teljesülhetnek, akkor azt kellett volna tisztázni, hogyan kell a kilépést lebonyolítani. Erre a mérlegelésre egyáltalán nem került sor; az alternatíva sodródás útján dőlt el. A szabad demokraták úgy maradtak benn a koalícióban, hogy elmulasztották felmérni, mit kíván tőlük a helyzet megváltozása.²⁴

Horn megrészegült az MSZP támogatottságának erősödésétől; elhitette magával, hogy ha tönkreteszi az SZDSZ-t, az MSZP egyedül is abszolút többséget szerez. Nem volt alkalom, amit ne használt volna ki a kisebbik kormánypárt megalázására, a gyengeségüket érző szabad demokraták pedig olyankor is kerülni próbálták az összecsapást, amikor ezt nem engedhették volna meg maguknak. Még az olyan, hagyományait mélyen érintő ügyekben is bizonytalankodtak, mint a vatikáni szerződés vagy a dunai vízlépcső megépítésének terve.

Megingásukban azonban a koalícióval való sodródásnál is súlyosabb része volt annak a históriának, mely Tocsik-ügy néven vonult be a rendszerváltás utáni magyar politika történetébe. Az SZDSZ hírnevének kétségkívül nem tett jót, hogy a kormányhatalom részeseként képtelen volt megakadályozni a szocialistákhoz köthető korrupciós ügyeket. Ezúttal azonban maga is belekeveredett a botrányba – pontosan akkor, amikor újra kellett volna definiálnia a nagyobbik kormánypárthoz való viszonyát. Amikor SZDSZ-es politikusok tudomására jutott, hogy az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt 800 millió forint összegű sikerdíjat ajánlott fel Tocsik Márta ügyvédnek – Tocsik a Vagyonkezelő nevében az önkormányzatokkal egyezkedett a privatizáció által érintett belterületi földekről –, s arról is értesültek, hogy az összeg egy része MSZP-közi számlákra vándorol tovább, akkor három lehetőség közül választhattak. Dönthettek volna úgy, hogy nem tesznek semmit. Ezzel azonban cinkossá váltak volna a szocialisták piszkos ügyletében, ha a botrány soha nem pattan ki, vagy csak későbbre halasztották volna a választást a cinkosság és a nyílt konfrontáció között, ha a botrány mégiscsak kipattan. Dönthettek volna úgy, hogy leleplezik Tocsikot és megbízóit, útját állva a közpénzek lenyúlásának, és demonstrálva, hogy a szabad demokraták nem csak a saját kezüket tartják tisztán, de a kormányét sem hagyják besározni. Végül azt is megtehették, hogy beverekszik magukat az üzletbe. Mint ismeretes, a harmadik forgatókönyv valósult meg.

Az SZDSZ-vezetők pályafutásának ismeretében nyugodtan állítható, hogy a Tocsik-pénzek nem a személyes gazdagodásukat szolgálták volna. Még annyi romlottság sem volt bennük, amennyi ahhoz kellett volna, hogy a figyelmet eltereljék magukról és pártjukról. Míg Horn Gyula, a nyilvánvaló tényekkel mit sem törődve, rutinosan játszotta az ártatlant, a szabad demokraták az egész botrányt magukra húzták. Pontosán akkor, amikor az általános közhangulat javulását kihasználva összeszedhették volna magukat, hogy aztán a nagyobbik kormánypárttal párhuzamosan ők is elinduljanak fölfelé.

A párt erkölcsi tartásának megroppanása ekkor – a Tocsik-üggyel és a ciklus második felében elszenvedett megaláztatásokkal – következett be. Ekkor vált visszautasíthatatlan evidenciává, hogy a koalíciókötéssel az SZDSZ besározta magát. Ekkor kezdődött el a párton belüli diskurzus a koalíció elhagyásáról, ám egy olyan lélektani helyzetben, amikor a szakításról való vég nélküli beszéd csupán érzelmi feszültségek levezetését szolgálta, nem vezetett stratégiai döntésekhez. Ekkor vált lehetetlenné a szabad demokraták számára, hogy emelt fővel, szégyenkezés nélkül gondoljanak a koalícióban nyújtott teljesítményükre. Mely jelentős volt pedig.

Az 1994–1998 közti kormány minden hibájával és vétkével együtt előre vitte Magyarország ügyét. Kivezette gazdaságunkat a másfél évtizede szorongató adósságcspadából. Felgyorsította a privatizációt, elindította az államháztartás reformját. Folytatható pályára állította a GDP növekedését. Konzolidálta az ellenzék parlamenti előjogait. Megnyerte az ellenzékét a médiatörvény létrehozásához. Az új igazságügyi törvény növelte a bíróságok autonómiáját. Alapszerződések révén rendezték a viszonyt Szlovákiával és Romániával. Előkészítették hazánk csatlakozását a NATO-hoz. Azzal adhatták át a kormányrudat a következő választás győztesének, hogy túl vagyunk az átmenet megrázkódtatásain.

Alapos okkal feltételezhetjük, hogy a szabad demokraták közreműködése nélkül mindebből édeskevés valósult volna meg. A koalíciókötés SZDSZ-es ellenzői egyebek közt épp azzal érveltek a közös kormányzásra tett ajánlat elfogadása ellen, hogy az MSZP a késő kádári érdekviszonyok hínárosában érzi otthon magát, soha nem fog vállalkozni a liberálisok által elengedhetetlenek

tartott, ám kemény érdekkonfliktusokat gerjesztő reformok megvalósítására. S a koalíciókötés hívei is azzal érveltek az ajánlat elfogadása mellett, hogy a szocialista frakcióban túl sok ellenzőjük van az elengedhetetlen reformoknak; maga Horn is csak muszáj-reformer volt, az is csak akkor, amikor nagyon muszáj volt reformerként viselkednie.

Az, hogy a Horn-kormány mégis ennyi mindent megvalósított, az SZDSZ egyértelmű sikere. Egyértelmű siker ez akkor is, ha tudjuk, hogy a szabad demokraták mi mindent *nem* tudtak elérni, és mi mindent nem tudtak megakadályozni. Nem sikerült megakadályozni, hogy a rádiós és televíziós hírműsorok fölött MSZP-közeli sajtómunkások szerezzék meg a kontrollt. Az apparátusok és Horn Gyula ellenállásán elbukott a rendőrség civilesítése, aminek kedvéért az SZDSZ magának kérte a belügyi tárcát. A szocialista miniszterek 'nem' szavazatai miatt nem jött össze az alkotmánykonceptió elfogadásához szükséges négyötödös többség. Folytatódott a gazdasági és a politikai hatalom összefonódása; a miniszterelnök közvetlen környezetébe tartozó politikusok keveredtek nap mint nap gyanúba. A volt állampárti szakszervezetek hitbizományba megkapták az országos egészségügyi pénztárat. Korrupciós ügyektől, maffiaügyektől volt hangos az ország, az olajszókítési botránytól fegyveres leszámolásokig. Mindez akkor, amikor a társadalomnak a nadrágszív meghúzását kellett elviselnie, a foglalkoztatás immár fél évtizede mélyponton volt, és széles rétegek, egész iparvárosok, régiók lakosai ébredtek rá, hogy életre szóló munkanélküliség fenyegeti őket.

Ezek a kudarcok elvettek a sikerből, de nem fordították át kudarcba az elért eredményeket. Az 1994 és 1998 közötti kormányzati ciklus összesített mérlege emelt fővel vállalható lett volna. Az SZDSZ történetének két időszaka van, melyhez az ország jövőjére kiható, jelentős eredmények társultak: az első a kerekasztal-tárgyalásoktól a népszavazásig terjed, a második az 1994 és 1998 közti évekre tehető. De míg az 1989-es történet az SZDSZ büszkeségének tárgya lett, a '94 és '98 közti történet szégyenpadon végződött.

8. Elvesztegetett ellenzéki évek

A megszegyenülés katartikus hatású is lehetett volna. **Eörsi István** nagyon sok szabad demokrata érzéseinek adott hangot, amikor a Tocsik-ügy kapcsán így írt: „Néma cinkosból aktív bűnrészessé léptünk elő. ... Amióta a Fidesz az úgynevezett 'nemzeti tábor' erősíti, a Szabad Demokraták Szövetsége az egyetlen olyan párt, mely öntudatos polgárságon alapuló polgári társadalmat szeretne kialakítani. A 'polgárság' szó ebben az összefüggésben nem osztályt jelöl, hanem életformát, pluralitáson alapuló modern gondolkodásmódot és értékválasztást. Nyilvánvaló, hogy polgári társadalom erős, független polgárság nélkül nem alakulhat ki. Az előző kormányzat arra tett kísérletet, hogy dzsentimentalitású uralkodó réteg töltse be a polgárság szerepét. A jelenlegi kormányciklusban a funkcionáriusi mentalitású uralkodó réteget juttatnák ebbe a pozícióba. ... A Suchman–Szokai ügy [Suchman Tamás a Tocsik-ügy idején privatizációs miniszter, Szokai Imre az ÁPVRT elnöke volt] jelzi, hogy a koalíciós kormányzás erkölcsi szklerózist okozhat, és ez esetben méltatlanná válunk céljainkhoz.”²⁵

Azért idéztem kicsit hosszasan **Eörsi** sorait, mert jól érzékeltetik a morális megrendülést, melybe az SZDSZ tagságának és híveinek nem kis része jutott, s melyre politikai fordulatot lehetett volna építeni.

Egy realistának nevezett közhely szerint ilyesmire nem lett volna szükség. A választók memóriája rövid; előbb-utóbb elfelejtik pártjuk botlásait. Csakhogy az SZDSZ esetében ennyi nem volt elég. Első kormányzati szerepvállalása nemcsak rossz hírbe keverte: megbillentette az összhangot egyfelől identitása és vállalt értékei, másfelől az ország politikai térképén elfoglalt helye között. Alapos önvizsgálatra kellett volna vállalkoznia ahhoz, hogy a széteső képletet újraintegrálhassa.

Az önvizsgálat azonban új vezető garnitúrát kívánt volna, melyet nem terhelt felelősség az előző évek politikájáért. Szociológiai tény és politikai balszerencse ugyanakkor, hogy az SZDSZ az ezredfordulón nem rendelkezett alternatív garnitúrával. A vezetés párton belüli kritikusan közt kiváló emberek voltak – Bauer Tamást külön említeném –, ám arra gyakorlatilag nem volt esélyük, hogy a párt irányítását átvegyék.²⁶ A következő tíz évben a pártelnöki tisztség ugyanazon a körön belül forgott, ami két súlyos következménnyel járt. Egyrészt kialakult egy „örök vezetés” és egy

„örök ellenzék”, s a frontok mindinkább megmerevedtek közöttük; a belső viták a pártellenzék fokozatos kiszorulásához vezettek. Ez majd később, a 2006 és 2010 közti válság idején bosszulja meg magát. Másrészt a lényegében változatlan összetételű vezetés nem volt abban a helyzetben, hogy elvégezze az 1996–1998 közti időszak értékelését. Ennek következményei azonnal megmutatkoztak.

A választási vereségből a pártvezetés azt a tanulságot vonta le, hogy a választók a koalíciókötésért büntették meg a szabad demokratákat. Ebből pedig arra következtetett, hogy az elpártolt szavazókat úgy lehet visszanyerni, ha a szabad demokraták fő üzenete arról szól, hogy ugyanúgy távolságot tartanak az ellenzéki szocialistáktól, mint a kormányzó Fidesztől; nem a kétpólusú politikai mezőben keresik a helyüket, hanem ismét harmadik pólussá, „szabadelvű középpé” kívánnak válni. 1990 és 1994 között a „szabadelvű közép” jelszava mögött még az a remény munkált, hogy a liberálisok magukhoz vonzhatják a szavazópolgárok többségét. 1994 után ehhez az illúzióhoz már nem lehetett visszatérni. A „szabadelvű közép” gondolatának felmelegítését egy másik stratégiai cél vezette: az, hogy a következő választáson az SZDSZ legyen a mérleg nyelve – egyedül rajta múljon, hogy a baloldallal vagy a jobboldallal lép-e koalícióra. Ez volt a vezérfonal Magyar Bálint elnöksége idején, s amikor Demszky Gábor bejelentette igényét a *number one* szerepére, ő mindent erre a lapra tett fel.

Az SZDSZ azonban csak úgy válhatott volna a mérleg nyelvévé, ha a szabad demokraták számára mindkét oldal egyformán partner lehetett volna, s ha ők is egyformán partnerei lehettek volna mindkét oldalnak. Az 1999 áprilisi küldöttgyűlésen elfogadott „Magyar liberalizmus az ezredfordulón – Szabadelvű hitvallás” című dokumentumba ennek a reménynek a jegyében kerültek olyan megállapítások, hogy a rendszerváltó liberalizmus törekvései lényegében megvalósultak: „az előttünk álló alternatíva immár nem az elnyomás és a szabadság közötti választás”; bár a szabadság rendszere még törekeny, ma már mégsem a szabadság pusztája ténye, hanem a „minősége” a tét. Ebben a keretben jelentette ki a pártelnök a dokumentumot elfogadó küldöttgyűlésen, hogy „továbbra is a liberális demokrácia *minőségének* védelme lesz a célunk” [K.J. kiemelése].²⁷ Bár leszögezte, hogy az SZDSZ „felveszi a harcot a Fidesz politikai stílusával szemben: a parlament szerepének korlátozásával, a kétharmados törvények elodázásával, a közszolgálati médiák megszállásával szemben”,²⁸ a demokrácia minőségének védelmére helyezve a hangsúlyt a támadott jelenségeket mindjárt egy szintre hozta a demokrácia minőségét lerontó egyéb jelenségekkel, melyek az előző kormány számláját terhelték.

A Hitvallás nagy terjedelemben foglalkozott az állam szerepének újragondolásával is. „Az állam lehet szabályok lefektetője és működtetője”, szögezte le, lehet továbbá „a stabilitás biztosítója; szolgáltatások, szociális és civilizatórikus feladatok szervezője, esetenként átvállalója; a köz- vagy magánszektor megrendelője; végül kivételesen – a termelésben, szolgáltatásban – vállalkozói szerepbe is kerülhet.” Öt alfejezetben vette számba az „esélyteremtő állam”, a „szolgáltató állam”, a „szociális állam”, a „civilizatórikus állam” és „a világra nyitás állama” feladatait.

Elgondolása több részletében is vitatható; egészében mégis rendben lett volna – ha azzal a céllal fogalmazódik meg, hogy rámutasson a korlátokra, melyekkel az állam visszاسzorítása során számolni kell, s ha szerzői közben világossá teszik, hogy az SZDSZ szerint Magyarország még nem érte el azt a határt, amikor a kisebb állam programja lekerülhet a napirendről. De nem ez volt a cél, hanem annak érzékeltetése, hogy a rendszerváltó liberalizmus antietatista ethosza immár betöltötte a feladatát. A Hitvallás azt sugallta, hogy akár valamivel nagyobb állam felé is el lehet mozdulni. A Fidesz-kormány által meghirdetett gazdaságpolitikai „félfordulat” idején – amikor a kormány sutba vágta az egészségügyi reform tervét, elzárkózott az adócsökkentés gondolatától, leállította a privatizációt, és számos területen visszatért a gazdaság kézivezérléséhez – ez megint csak arra volt jó, hogy összezavarja az SZDSZ híveit és potenciális szavazóit.²⁹

Az elhibázott politika alkalmatlan volt arra, hogy tartósan az ötszázalékos parlamenti küszöb fölé segítse az SZDSZ támogatottságát, miközben a párt belső megosztottságát tovább mélyítette. Az SZDSZ értelmiségi hátszaga soha nem fogadta el a „harmadik pólus” tézisének. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a párt lebegtesse a koalíció lehetőségét azzal a Fidesszel, mely lealacsonyította a parlamentet, a bíróságokat a költségvetésükkel zsarolta meg, újraindította a kultúrharcot, teret nyitott a politikai klerikalizmus és a koronakultusz előtt, maga alá gyűrte a közmédiát. A liberális értelmiség szemében az „egyenlő távolság” retorikája politikai vakságról

vagy őszintétlenségről tanúskodott, és – akár ezért, akár azért – a párt identitását fenyegette.³⁰ A feszültség jól láthatóvá vált az SZDSZ 2000. decemberi, elnökválasztó küldöttgyűlésén, ahol a földszint nagy többséggel Demszkyre szavazott, a karzat pedig Fodort ünnepelte.

Hamar kiderült azonban, hogy a földszint nem azért szavazott Demszkyre, mintha hitt volna az „egyenlő távolság” retorikájában, hanem azért, mert csodát remélt attól, hogy az SZDSZ-t legsikeresebb politikusa, a – méltán – nagy elismertségre szert tett főpolgármester veszi át. A meghirdetett stratégia valójában nemcsak a párt értelmiségi hátszaga számára volt elfogadhatatlan; a tagság java része – mindenekelőtt talán legerősebb belső érdekcsoportja, a szabad demokrata polgármesterek és önkormányzati képviselők – sem tudott jó lélekkel felsorakozni mögé. Az önkormányzati emberek tisztában voltak vele, hogy a szocialistákkal való együttműködés nélkül nincs esélyük az újrázásra, és eszük ágában sem volt a semmiért cserébe beáldozni megszerzett pozícióikat. Amikor a csoda elmaradt, megbukott a középre húzódás erőltetése. Fél évvel később ismét Kuncze lett a párt elnöke, az SZDSZ kormányváltó pártként ment bele a választási kampányba, és nagy nehezen átlépte a parlamenti bejutási küszöböt.

Az 1998-as bukásból az SZDSZ-nek nem sikerült magához térnie. Nemhogy megerősödve került volna ki az ellenzékben eltöltött parlamenti ciklusból: 2002-ben újabb szavazatokat veszített, és a második szocialista-szabaddemokrata kormány megalakulásakor rá váró kihívások készületlenül érték.³¹

9. Előjáték a végkifejlethez

A demokratikus politika ismert gyengéi közé tartozik, hogy a költségvetési kiadások együtt ingadoznak a választási ciklusokkal: a választás előtti évben megugrik a hiány, amit aztán a következő kormánynak takarékoskodással kell helyrehozni. Minél gyengébb a politikai pártokba vetett bizalom, annál hevesebbek a ciklikus kilengések, mert annál több rövid távon beváltható ígéretet kell tenni a választók támogatásának elnyeréséért. A modern tömegdemokráciák egyik legsúlyosabb gondja, hogy miként lehet csillapítani a politikai ciklus kilengéseit, mert ezek önmagukban is megterhelik a gazdaságot, ráadásul hosszabb távon is túlköltekezési hajlamot szülnek, a politikai életet pedig véstesen demoralizálják.

Magyarországon egész térségünkben a leghevesebbek a költségvetés politikai eredetű kilengései.³² A 2002. évi választás és utóélete azonban a hazai összképen belül is egyedülálló volt. A riválisok olyan ígéretési versenybe hajszolták egymást, amire korábban nem volt példa. S amire ugyancsak nem volt példa: felborult a politikai ciklusok szokásos rendje. A ciklus rendszeren alulköltekezéssel kezdődik, és túlköltekezéssel végződik. Így történt az előző periódusban is: az Orbán-kormány 1998 és 2001 között fegyelmezett költségvetési politikát folytatott; az utolsó másfél évben kezdett vadul költekezni. A Medgyessy-kormánytól az országért viselt felelősség azt kívánta volna, hogy állítsa helyre a költségvetés megbillent egyensúlyát, és a kormányzati ciklus végén se kövesse elődjét a fedezetlen költekezésben. A kormányzó pártoknak arra kellett volna törekedniük, hogy ígéreteiket fokozatosan, a gazdaság teherbíró képességéhez igazítva váltsák be. Ehelyett mindjárt az első száz napon valamennyit teljesítették. Jobbára nem egyszeri kiadásokról volt szó; a kormány olyan kötelezettségeket vállalt, melyek tartósan beépültek a költségvetésbe, mint az 50 százalékos közalkalmazotti béremelés. Első hiba. Ráadásul úgy írt hozzá hatalmas új kiadási tételeket a költségvetéshez, hogy közben semmit nem vett vissza az elődjétől örökbe kapott többletkiadásokból. Második hiba. S amikor – a 2003. évi költségvetés előkészítésekor – nekiláthatott volna a korrigálásnak, a miniszterelnök inkább újabb száznapos programot hirdetett, aztán Európa-tervet, majd szekszárdi pontokat. Kétségtelen, az újabb programok már kevésbé voltak grandiózusak, de a költekezési hangulat töretlen maradt. Harmadik hiba. A magyar gazdaság lesodródott az egyensúlyörző növekedési útvonalról, újból felpörgött az adósságszpirál. A ciklus második felében kellett volna kemény megszorító intézkedéseket hozni, amikor már mindenki a következő választásokra figyelt.

Medgyessy tapasztalt pénzügyi szakember volt, kiváló szakértők vették körül. Hogyan követhetett el ilyen ordító hibákat?

A 2002. évi választást a győztes pártok a lehető legszűkebb – mindössze tízmandátumos – többséggel nyerték meg. Az utolsó pillanatig bizonytalan volt, hogy az Orbán-kormányt sikerül-e leváltani. A két forduló között a Fidesz óriási energiákat mozgósított, nyilvános megmozdulásain fiatal emberek – tanult, feltörekvő városi fiatalok – ezrei jelentek meg, csillogó szemmel hallgatták a miniszterelnököt. Amikor kiderült, hogy nem sikerült fordítani az eredményen, a jobboldal nem akart hinni a szemének; az utcára tódult, választási csalást emlegetett. A Fidesz vezetői lebegtették, hogy kéri-e a szavazatok újraszámlálását. Maga Orbán polgári körök alakítására szólított fel, „hogy ha eljön az idő, együtt mozduljunk”. Kijelentette, hogy a jobboldal nem lesz ellenzékben, „mert a haza nem lehet ellenzékben”. Július elején szélsőjobboldali csoportok megbénították a közlekedést az Erzsébet-hídon, új választásokat követelve. A „hideg polgárháború” addig nem ismert, ijesztő dimenziókat öltött.

Egy önmagában – erejében és legitimitásában – biztos kormány átérzi a helyzet komolyságát, de nem esik pánikba. Tudja, hogy vannak eszközei a tiltakozás leszerelésére. Ez a kormány azonban pánikba esett. Megnyugvást kívánt bármi áron, és erre nem látott más lehetőséget, mint a választási ígérek azonnali és maradéktalan teljesítését (első hiba), miközben az Orbán-kormány juttatásaiból sem vesz el semmit³³ (második hiba). Mindenkit kielégíteni, senki érdekeit nem sérteni: nem volt jobb ötlet a helyzet kezelésére.

De miért a pánik? Végül is bebizonyosodott, hogy Orbán legyőzhető. Azt is érzékelti lehetett, hogy elsősorban nem a választók anyagi elégedetlensége okán vesztett: kormányzása idején töretlenül tartott a Bokros-csomag utáni konjunktúra, amire az utolsó másfél évben még rásegített az állami keresletnövelés. A választási eredményt azoknak a szavazatai billentették át, akiknek Orbán erőszakos, tekintélyelvű kormányzási stílusából lett elégük. Ők a szenvedélyek felkorbácsolását sem nézték jó szemmel, még kevésbé az utcai rendbontást. Arra is számítani lehetett, hogy Orbán konfrontatív politikája a Fidesz-tábort is megosztja: nem mindenki akarja a politikai küzdelmeket az utcán eldönteni.

A Medgyessy-kormány azonban önbizalomhiányban szenvedett. Önbizalomhiányban szenvedett a miniszterelnök, akinek politikai képességeit eleve meghaladta a kormányfői feladat, s akire rövidebb idővel a hivatalba lépése után rászakadt a D-209-es botrány. Önbizalomhiányban szenvedtek a szocialisták, akiknek – hiába győztek a választásokon – tapasztalniuk kellett, hogy szavazótáboruk beszűkülőben van: gyengék a feltörekvő nyugati megyékben, és alig vannak jelen a fiatalok között. És önbizalomhiányban szenvedtek a szabad demokraták, akik 1998-hoz képest újabb szavazatokat vesztek, és a kiesés peremén egyensúlyoztak.³⁴

Felfogható tehát, hogy mind a szocialisták, mind a szabad demokraták megijedtek a jobboldal lélektani hadjáratától. Felfogható, hogy mindkét kormányzó párt jónak látta a „száznapos program” jóléti tűzijátéka mögé menekülni, s hogy mindketten arra jutottak: a koalíció ingatag helyzetében nem engedhetik el a botrányba keveredett miniszterelnök kezét. Felfogható, még ha nem is helyeselhető.

Azazhogy, még csak nem is egyformán felfogható. A „száznapos program” megfelelt a szocialisták gondolkodásának; többségük hitt benne, hogy a választási kampányban beígért „jóléti rendszerváltás” megvalósítható, és ez fogja az új gazdasági-politikai rendet otthonossá tenni a társadalom széles rétegei számára. Abban sem láttak különösebb gondot, hogy amikor Medgyessy eltitkolt szét-tisztítási múltjára fény derült, felsorakozzanak lelepleződött miniszterelnökük mögé. A szabad demokraták azonban mindeddig szemben álltak a költségvetési egyensúlyt felborító költségekkel, a D-209-es ügy kipattanására pedig az volt az első – természetes – reakciónk, hogy megvonták a bizalmat Medgyessytől. Őket mindkét ügy az identitásukban érintette. Rádásul éppen akkor, amikor – egy újabb választási visszaesés után – égető szükségük volt rá, hogy bizonyítsák: tartásuk újra a régi. Most kellett volna megmutatniuk, hogy kis pártként, de megkerülhetetlen politikai tényezőként léptek koalícióra az MSZP-vel; azért vannak benn a kormányban, hogy garantálják a felelős gazdaságpolitikát és a hűséget a rendszerváltás alapvető eszméihez, s hogy ésszerű kompromisszumokra készek ugyan, de sarkalatos ügyekben nem lehet a liberális állásponttal ellentétes gyakorlatba belerángatni őket.

1994-ben a kormányprogram az SZDSZ választási programjának összes lényeges pontját magában foglalta. A 2002-es kormányalakításkor az SZDSZ aggályoskodás nélkül lemondott

legfőbb programpontjairól – feladta az óriásplakátokon hirdetett ígéreteit: „Az SZDSZ csökkenti az adókat”, „Az SZDSZ rendbe teszi az egészségügyet”, „Az SZDSZ megszünteti a kormányzati korrupciót” –, és belement az Orbán-kormány által elindított deficitgyártás lendületes folytatásába, sőt – a diplomás minimálbér ötletével, a sulinet expresszsel – még hozzá is tette a magáét. Június 18-án este bejelentette, hogy nincs bizalma a múltját eltitkoló miniszterelnökben, hogy aztán június 19-én délelőtt sietve visszavonja előző napi bejelentését.

Mindez sokat, de nem eleget mond el arról, hogy milyen állapotban volt a párt vezetése, tagsága és értelmiségi hátországa közvetlenül a 2002. évi választások után. Többet tudunk meg, ha kicsit közelebbről vesszük szemügyre a két történetet, a „száznapos programét” és a D-209-es botrányét. A párt vezetői, belső véleményformálói és értelmiségi támogatói nem egyformán vettek részt az egyikben és a másikban, és a különbségek megvilágítóak. A koalíciós tárgyalások során az SZDSZ delegációja magától ment bele eredeti törekvéseinek feladásába, és önként csatlakozott rá a „jóléti rendszerváltás” lokomotívjára. Nem tudni, hogy pontosan mi vezérelte őket. De ha az indítékot nem ismerjük is, annyit pusztán az eredmény ismeretében is megállapíthatunk, hogy céljaik megválasztása során zárójelbe tették a felelős gazdaságpolitika elemi előírásait. A koalíciókötéskor az SZDSZ egyik lényeges hagyománya tört meg.

Ezt a fordulatot nem a tagság vagy a támogatók nyomása kényszerítette ki. Ugyanakkor nem nehezedett a vezetésre ellenkező irányú nyomás sem; a párt értelmiségi hátországa elmulasztotta, hogy óva intsen a „jóléti rendszerváltás” kalandjától. Különösen figyelemre méltó a liberális közgazdászok megnyilvánulásainak visszafogottsága. Noha érzékelték, és némelyikük ki is mondta, hogy a kormány veszélyes útra lépett, a kritikával felettébb óvatosan bántak. Nem maradt titok, hogy tartózkodásukat politikai félelmek motiválták: mint kormánypárti oldalon oly sokan, ők is attól féltek, hogy a józanabb gazdaságpolitikába a kormány rövid úton belebukna.³⁵

Ugyanez a félelem hívott elő fordított előjelű reakciókat a D-209-es ügyben. Az SZDSZ országgyűlési frakciója a botrány kirobbanásának napján azt tette, amit a párt hagyományai indokoltak: az eltitkolt szt-tiszti múlt napvilágra kerülésére válaszul megvonták a bizalmat a miniszterelnöktől (a hűsz szabaddemokrata képviselő közül tizenheten szavaztak a határozatra, egy képviselő 'nem'-mel szavazott, ketten tartózkodtak). Nem telt bele huszonnégy óra, és a frakció (tizenegy szavazattal, négy 'nem' szavazat és két tartózkodás ellenében) visszavonta a döntését. Mi történt a két határozat között?

Először is, az MSZP egy emberként állt be Medgyessy mögé. A frakcióküldöttségek tárgyalásán közölték a szabad demokratákkal, hogy a miniszterelnöktől csak a koalícióval együtt válhatnak meg.³⁶ Ez súlyos fenyegetés volt, mert az elkerülhetetlennek tűnő új választásokon az SZDSZ könnyen elvezethetett volna. Csakhogy az új választásokon hatalmasat veszített volna az MSZP is, a kormányzás lehetőségét mindenképpen. Bár a szabad demokraták a koalíciót Medgyessy nélkül, a szocialisták Medgyessyvel kívánták folytatni, június 18-án este mindkét pártnak – nemcsak az SZDSZ-nek – elsődleges célja az volt, hogy a koalíció ne boruljon. A különbség annyi volt, hogy a szocialisták a koalíciót Medgyessyvel, a szabad demokraták Medgyessy nélkül kívánták folytatni. Ahhoz, hogy a mindkét fél számára legrosszabbat elkerüljék, egyiküknek engednie kellett, miközben mindkét félnek az volt az érdeke, hogy a *másik* engedjen. A két párt közti játszma az idegek csatája volt: egyik sem tudhatta, hogy ha kitart, a másik enged-e, vagy a játszma katasztrófába torkollik. A szabad demokraták kezdő lépésére a szocialisták ultimátummal válaszoltak. Mivel az ultimátum ingatag lábakon állt, a szabad demokratáknak volt mozgásterük a játszma folytatásához. Ezt annál inkább szem előtt kellett volna tartaniuk, mert a D-209-es ügy tétje az ő számukra nem rövid távú előnyökben és hátrányokban állt, hanem elvi álláspontjuk sorsában. Viszontválaszuk valahogy így hangozhatott volna: pillanatnyilag nem tudunk megegyezni, de a szakításon mindketten veszítenénk; adjunk haladékat magunknak. A gondolkodási időben ne bocsássatok törvényeket szavazásra, mert amíg a koalíció sorsa nem dőlt el, az SZDSZ nem vesz részt a szavazásokon. Nem tudjuk, végül is mi lett volna a koalíciós erőpróba kimenetele, ha az SZDSZ így cselekszik, mert az SZDSZ az első fenyegetésre visszakozott.³⁷

Kétségtelen, a stratégiai játszma folytatásában segítette volna a frakciót, ha szilárd hátországot tudhat maga mögött. Eredeti döntése azonban riadalmat váltott ki a párt környezetében. Telefonok tömege érkezett a vezetőkhez „a Fidesz visszatérésétől rettegő” tagoktól és szimpatizánsoktól.³⁸

Ahogy a gazdaságpolitikai kaland elleni hangokat letompította az ijedtség, ugyanúgy erősítette fel az ijedtség a koalíciós válság azonnali lezárását követelő hangokat. A Medgyessy-ügy jól érzékelhetően megosztotta az SZDSZ tábort, de azt is érzékelt, hogy a félelem dominál. Most ütött vissza, hogy a párt tartása a Horn-kormány idején megroggyant, az ellenzéki években pedig belső bizonytalansága nemhogy csökkent volna, tovább nőtt. Most először vált érzékelhetővé, hogy felbillenően van a „chartás értelmiség” mérlege. Ez a liberális értelmiség egy részének és a szocialista értelmiség egy részének találkozásából kialakult sajátos szellemi kör kezdettől fogva bonyolult szerepet játszott. Az SZDSZ-t az MSZP álláspontja felé húzta, az MSZP-t az SZDSZ álláspontja felé. Kezdetben azonban nagyobb hatást gyakorolt az MSZP politikájára, mint a szabad demokratákéra, mindenekelőtt azzal, hogy felerősítette a szocialista párton belüli progresszív erők hangját. Az SZDSZ elbizonytalanodása a „chartás értelmiségen” belüli viszonyokban is elmozdulást hozott. Az innen érkező nyomás az SZDSZ-t kezdte aránytalanul terhelni, tovább szűkítve a liberális párt amúgy is szűkülő mozgásterét.

Medgyessy megtartása, valamint a „száznapos program” beindítása a rövid távú kockázatokat vitathatatlanul elhárította. De azon az áron, hogy hosszú távon súlyos – utóbb kezelhetetlennek bizonyult – kockázatokat teremtett.

A miniszterelnök, aki politikai túlélését a szocialista képviselőknek köszönhette, az MSZP-frakció foglya lett. Nem volt abban a helyzetben, hogy a „száznapos csomagból” bármit elvegyen, miként arra se gondolhatott, hogy felkészítse a szocialista képviselőket az igazság pillanatának eljövételére. Amikor eljött a pillanat, azt kellett volna mondania nekik: Hibáztunk, vissza kell vennünk a kormány vállalt kötelezettségeiből; ez politikai veszteségekkel fog járni, de elkerülhetetlen; vagy követtek engem, vagy keressetek magatoknak másik miniszterelnököt. Medgyessy azonban 2002. június 18-a után többé nem engedhette meg magának, hogy így beszélhessen az MSZP frakciójával. Húzta, halogatta a döntést, egyre növelve a bajt. Amikor végül jelét adta, hogy elszánta magát a cselekvésre, akkor sem tudott erőt mutatni, és a szocialisták rövid úton megszabadultak tőle. Olyan miniszterelnököt választottak, aki kész volt „trükkök százaival” a következő választás utánra kitolni a fordulatot. Nyertek két év nyugalmat, és négy év vesszőfutással fizettek érte.

A liberális közösség fellélegzett, amikor az SZDSZ egyik napról a másikra visszavonta bizalmatlansági határozatát. De miután a válság lecsillapodott, mégis az a klisé maradt hátra a köztudatban – a liberális értelmiség köreiben is –, hogy az SZDSZ-nek nincs önálló akarata: az MSZP csak felemeli a mutatóujját, és a szabad demokraták máris beadják a derekukat.³⁹

A 2002–2006 közti kormányzati ciklust végigkísérte az SZDSZ bizonytalankodása. Amikor a kormány a 2004. évre betervezett adócsökkentést más adók emelésével kívánta ellensúlyozni, a szabad demokraták először tiltakoztak, mondván, hogy nem adót kell emelni, hanem a kiadásokat csökkenteni, majd lenyelték a módosítást. Amikor a kormány törvénymódosítás útján kívánt megszabadulni Szász Károly PSZÁF-elnöktől, a szabad demokraták először ismét csak tiltakoztak, majd ezt is lenyelték. Amikor a kormány a 2006. évi költségvetésbe jelentős áfa-csökkentést épített be, a szabad demokraták hosszan haboztak, támogathatják-e ezt a nyilvánvalóan tarthatatlan intézkedést, végül megszavazták (a választások után megszavazták a visszavonását is).

10. Az összeomlás

Az első Gyurcsány-kormány „trükkök százaival” kiügyeskedte, hogy a költségvetési visszafogást a választás utánra halaszthassa. Ekkor azonban nem húzhatta tovább az időt. A megszorítások bejelentésére becsapottságérzés és felháborodás volt a válasz. Friss tápot kaptak a jobboldali szavazók indulatai, baloldali szavazók sokasága fordult el korábbi pártjától. A szeptember közepén nyilvánosságra került „hazugságbeszéd” kimondta, ami e nélkül is a levegőben volt. Az utcát tüntetők árasztották el, az erőszakba és rendbontásba torkolló tiltakozásnak nem akart vége szakadni. Az ostromlott erőd helyzetébe került kormánypártok és véleményformálók – az SZDSZ-t és a liberális értelmiség nagyobb részét is beleértve – mindebből csak a Fidesz kormánybuktató manővereit akarták észrevenni. Nem néztek szembe az elementáris csalódottsággal, amit a Fidesz kétségkívül meglovagolt, de nem okozott. Az utcai randalírozástól való félelem érzéketlenné tette őket a rendőrség által elkövetett atrocitások iránt. A jogállam rendőrsége csak különlegesen

szigorú feltételek közt alkalmazhat erőszakot; a jogállamhoz hű kormány kötelessége, hogy az irányítása alatt működő rendőrséget rászorítsa e feltételek betartására. Magyar rendőrök 2006. október 23-án a tévé kamerái előtt bántalmaztak földön fekvő, önvédelemre képtelen randalírozókat, és válogatás nélkül támadtak rá bárkire, aki az útjukba akadt, békés tüntetőkre és sétálókra is. Az SZDSZ elnöke egy nyegle viccel ütötte el a drámai hírt, hogy a rendőrök egy ellenzéki képviselőt is összeverték; a párt országgyűlési képviselő csoportja részt vett a parlamenti vizsgáló bizottság kezdeményezésének elszabotálásában.

Esszém elején azt írtam, a liberális közösséget ma mély generációs árkok szabdalják szét. Nos, a nemzedék közti szakadás 2006 őszen kapott döntő lökést. Ekkor írták le végleg a liberalizmus iránt fogékony fiatalabb nemzedékek azt a generációt, mely a liberális gondolatot a harmadik köztársaság születésétől bukásáig képviselte Magyarországon.

Pedig az SZDSZ nem úgy vágott bele az új kormányzati ciklusba, mint aki lélekben már feladta. 2006-ra mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy újabb négy év sodródást a párt nem bír ki. 2001 végén a liberális törzsszavazók közel harmada nyilatkozta, hogy kiélezett verseny esetén a szocialistákra szavaz. Időközben olyan vezető került az MSZP élére, akinek a retorikája mind többet szívott fel a progresszív liberalizmusból. Kézközelbe került a veszély, hogy a potenciális stratégiai átszavazók a politikai identitásukat is átviszik az MSZP-hez, s ezzel az SZDSZ választói tábora végképp lemorzsolódik.

A szabad demokrata vezetés ezúttal erőt akart mutatni. Az országnak vissza kell térnie az 1994 és 1998 között megkezdett, de azóta félbehagyott reformok útjára, a kormányban pedig az SZDSZ lesz a reformok motorja. Megteszi, amit 2002-ben elmulasztott: kiköveteli magának az egészségügyi tárcát, és keresztülviszi a piacelvű reformot az egészségügyben.

Tíz év óta először jelent meg az SZDSZ határozott arculatú, magabiztosan cselekvő pártként a színen. Ám ez most csak rontott a helyzeten.

Az egészségügyi reform ideális körülmények közt is erős érdekcsoportok ellenállásába ütközött volna, miközben haszonélvezőinek támogatása szétszórt és puha volt. Az ellenállás semlegesítése komoly társadalmi erőt igényelt, amivel egy hatszázalékos párt nem rendelkezett. Ez önmagában nem lett volna baj, ha a reform a vezető kormánypárt szilárd támogatását élvezte. Az MSZP országgyűlési képviselőcsoportja azonban a reformellenes egészségügyi lobby egyik fellegvárának bizonyult. Az SZDSZ csak abban reménykedhetett, hogy a miniszterelnök leveri a pártján belüli ellenállást. Ez a várakozás valószínűleg eleve alaptalan volt. Mire azonban a koalíció meghirdette az új reformkurzust, gerincében az egészségügyi ellátó rendszer reformjával, végképp szertefoszlott. Gyurcsány tekintélye egyre mérgeződé sebet kapott; többé nem volt rá esély, hogy akaratát érvényesíteni tudja a szocialistákhoz kötődő erős érdekcsoportokkal szemben.

S a baj ennél is nagyobb volt. Az egészségügyi reform – mint a reformok általában – rövid távon többnyire azoknak is csak veszteséget hoz, akik később a haszonélvezői lehetnek. Ahhoz, hogy mégis mellé álljanak, bízniuk kell a reform előterjesztőinek ígéretében. El kell hinniük, hogy érdemes vállalni az azonnali költségeket a beígért, távoli hasznok kedvéért. 2006 őszen azonban a kormányfő, a kormány és a kormánypártok szavahihetősége odaveszett.

De még ez sem volt minden. Még a polgárok bizalmát élvező kormány is jól teszi, ha átfogó reformok bevezetésekor pénzt pumpál az érintett ágazatokba, hogy tompítsa az átmeneti zavarok hatásait. Most ennek a fordítottja történt: az általános takarékoskodás jegyében jelentős összegeket vontak ki a reform előtt álló egészségügyből is. Ez óhatatlanul rontott az ellátás minőségén, ami a reformhoz az egészségügy hanyatlásának képzetét társította. A vele járó új kiadások pedig – vizitdíj, kórházi ágydíj – a többség szemében csupán a jóléti juttatások visszavételének részei voltak, nem egy új, hatékony rendszer első építőkövei.

Sőt, ennél is rosszabb volt a helyzet. Az Orbán-kormány által megkezdett, majd a Medgyessy-kormány által folytatott, s 2006-ra végképp tarthatatlannak bizonyult jóléti politika nem csupán az államadósságot pörgette föl: a munkanélküliség csökkentésének is útját állta. 2001 januárjában, majd 2002 januárjában összesen száz százalékkal megemelték a minimálbért. Ez a foglalkoztatás

azonnali, érzékelhető visszaeséséhez vezetett.⁴⁰ A Medgyessy-kormány alatt bevezetett közalkalmazotti béremelés és az általa gerjesztett általános piaci bérszínvonal-emelkedés tovább rontotta a foglalkoztatás javulásának esélyeit.⁴¹ Hiába indult 1996 után növekedésnek a gazdaság: a GNP emelkedése nem tudta tartósan magával húzni a foglalkoztatást, mely a rendszerváltás első éveiben 90 százalékról 55-60 százalékra zuhant, s most nagyjából ezen a szinten ragadt be.

Az államháztartás, Zolnay János fordulatával élve, „jóléti csapdába” került, mert a szegénységi rátát csak a gazdaság teherbíró képességét tartósan meghaladó újraelosztás révén lehetett közepes szinten tartani.⁴² Ez eleve óvatosságra kellett, hogy intse a reformereket.

Nem biztos, hogy az egészségügyi reform is csak elfogadhatatlan társadalmi áron lett volna megvalósítható. Ha három alapfeltevése megállta a helyét – ha igaz volt, hogy a magántőke bevonása csökkentette volna a költségvetésre nehezedő terheket, hogy a hatékonyabbá váló ellátó rendszer ugyanazokat a szolgáltatásokat olcsóbban lett volna képes nyújtani, s hogy a piacosítás elosztási hatásai nem sújtották volna hátrányokkal a szegényebb rétegeket –, akkor úgy járulhatott volna hozzá az államháztartás karcsúsításához, hogy a lakosság, és különösen a rosszabb helyzetű része, az átmeneti zökkenőktől eltekintve nem veszít, talán még nyer is rajta. De még ha papíron kimutatható volt is, hogy e feltevések igazak, a való világ bonyolult viszonyai közt egyik-másik könnyen bizonyulhatott tévesnek. Ezért jó okok szóltak Kornai János javaslata mellett, hogy az egészségügyi ellátó rendszer felülről tervezett és egy csapásra végrehajtott átalakítása helyett a kormány inkább az új formákkal való kísérletezés bürokratikus akadályait takarítsa el az útból, és hagyja, hogy a kísérleti megoldások sokféleségéből szelektálódjon ki, lépésről lépésre, az új, életképes struktúra.⁴³

Továbbá, a „jóléti csapda” nemcsak az államháztartást ejtette foglyul, hanem ugyanakkor és ugyanazért a társadalom számottevő részének helyzetérzékelését is. Az emberek megtapasztalták, hogy viszonylag biztonságos léthelyzetükből lecsúszni könnyű, oda visszakapaszkodni pedig nehéz. Ez az érzés nemcsak azokat keríthette hatalmába, akik már a szegénységi küszöb alá szorultak, hanem mindazokat, akik – okkal-ok nélkül – attól féltek, hogy oda süllyedhetnek. Ilyen körülmények közt a piacra való kilépés szubjektív kockázatait nem ellensúlyozzák a tőle remélt előnyök. Az „öngondoskodásra” ösztönzés, az egyén személyes felelősségének emlegetése és az „állami gyámkodástól való függőség” ostromozása üres – és sértő – moralizálássá válik.

Az egészségügyi reformnak volt egy olyan olvasata – az SZDSZ által delegált miniszter, Molnár Lajos maga is ezt képviselte –, mely szerint a piacosítás elosztási következményei a szegényebb rétegeknek fognak kedvezni, hiszen a hálapénzre épülő, jelenlegi rendszer fő vesztesei éppen ők; a versengő biztosítók útján finanszírozott egészségügy tehát nemcsak hatékonyabb lesz a jelenleginél, hanem demokratikusabb is. Így tehát a szabad demokraták hirtelen támadt reformaktivizmusa önmagában nem módosított volna pártjuk ideológiai karakterén. Az egykulcsos adó szlogenjével és a mind hangsúlyosabban vállalkozó-centrikus beszédmóddal együtt azonban a reform középpontba állítása ideológiai téren is hangsúlyváltozást hozott. Az MSZP vezetésének – mint nemsokára kiderült: felszínes és átmeneti – közeledése a progresszív liberalizmushoz az identitása helyreállításáért küzdő liberális pártot jobbra tolta, a konzervatív liberalizmus felé.

Erre a tendenciára csak ráerősített Kóka János politikai vezérszerephez juttatása. Kóka azt a benyomást keltette a szélesebb közönségben, hogy az SZDSZ végképp feladta baloldali-liberális identitását, és a szabad piac kritikátlan híveivé szegődött – éppen akkor, amikor a nemzetközi pénzügyi és adósságválság világszerte megingatta a szabad piac mindenhatóságába vetett hitet.⁴⁴

Az SZDSZ becsületére vált, hogy nem bújt el a felelősség elől, amikor a Fidesz reformellenes népszavazást hirdetett, és kezdeményezése zöld utat kapott az Alkotmánybíróságtól, hanem beállt a kampányba, és három `nem'-re buzdított. De kádáristázó kampányával a választói hangulat mögöttes okainak teljes meg nem értéséről tett tanúbizonyságot, és végképp elszigetelte magát.⁴⁵

Mire a dolgok ide jutottak, az SZDSZ szervezete már megroggyant. A 2006-os önkormányzati választásokon a párt elveszítette helyi pozícióinak többségét. Válaszul Kuncze Gábor lemondott az elnöki tisztségről. Fiatal utódjelölt híján az lett volna a természetes, hogy a régi garnitúra

egyetlen, elnökként még ki nem próbált tagját, Fodort választják meg Kuncze utódjának. Ehhez azonban a párt meghatározó alakjainak ki kellett volna egyezniük vele, amire az elmúlt tíz év állóháború után már nem voltak képesek. Most értek be a pártvezetés és a pártellenzék közti frontok megmerevedésének a következményei. Kuncze és társai az újdonsült SZDSZ-tag Kóka mögé sorakoztak fel, aki teljes támogatással a háta mögött is épphogy abszolválni tudta a választást. Személyében olyan embert nyomtak le az SZDSZ torkán, aki a párt értelmiségi környezete számára totálisan elfogadhatatlan volt, s aki a szervezetet sem sokáig tudta kézben tartani. 2008-ban egy zavaros história nyomán új elnökválasztó küldöttgyűlésre került sor; itt csekély többséggel Fodor győzött. A parlamenti frakció azonban kitartott Kóka mellett; a nyílt ellenségeskedés kiscgazdasági spirálba rántotta az SZDSZ-t, ahonnan a becsapódásig nem sikerült kijönnie.

Miután a népszavazás megbuktatta a reformkurzust, az SZDSZ számára már politikailag is csak a végjáték maradt. A vereség után Gyurcsány hátra támadta szövetségését („reformblabla”, „reformgóg”, a szabaddemokrata egészségügyi miniszter megalázó kirúgása), ami után az SZDSZ nemigen tehetett mást, mint hogy kilép a kormányból. De ha Gyurcsány hű marad az őszödi beszéd patetikus ígéretéhez („reform vagy bukás”), és lemond, az SZDSZ-nek akkor is távoznia kellett volna, legfőljebb nem a miniszterelnökkel szakítva, hanem vele együtt. A távozás pedig így is, úgy is alig-alig kezelhető helyzetbe hozta volna. Ha – ahogyan tette – rendre együtt szavaz a kormánnyal, melytől szavakban egyre élesebben határolódik el, a szavak és a tettek közti feszültség válik elviselhetetlenné. Ha viszont rendre a kormány ellen szavaz, ezzel az előre hozott választásokat kockáztatja, amit választói nem bocsátottak volna meg neki.

Az egyetlen, a megmaradás halvány esélyével kecsegtető lehetőség talán az lett volna, ha a koalíciót tárgyalás és megegyezés útján bontják fel: az MSZP közli, hogy milyen ügyekben kéri az SZDSZ szavazatait, az SZDSZ közli, hogy mit kér a kormánnytól a szavazataiért cserébe. Egy jól megalkotott, részleges együttműködésről szóló egyezség talán még lehetőséget kínálhatott volna arra, hogy a ciklus hátralévő időszakában az SZDSZ a liberális szavazók számára érthető és vállalható álláspontot foglaljon el, és a döntő pillanatban összegyűjtse a bejutáshoz szükséges öt százalékot. Csakhogy a válásra nem tárgyalás és megegyezés, hanem hisztérikus szakítás útján került sor. Gyurcsány a koalíciót partnerének méltatlan ócsárlásával borította fel, amire Kóka János pártelnök dérral-dúrral bevágta az ajtót maga mögött. A Kókat követő Fodor Gábor először a koalíció felújításával próbálkozott, majd hirtelen fordulatot vett, és egy szakértői kormány összehozásával kezdett kísérletezni. Ehhez a Fidesz egyetértését kellett volna megszereznie, amire semmi esély nem volt; puhatolózó tárgyalásai ezért csak arra voltak jók, hogy a legvadabb spekulációk terjedjenek el mindenféle feltételezett hátsó szándékokról.

Mire eljött az európai parlamenti választás, az SZDSZ politikája teljesen szétesett. A csúfos választási kudarc után már csak a szervezeti végjáték volt hátra. A 2010. évi választásokon a párt indulni sem tudott. Még három évig névleg létezett, de valójában húsz évvel az első szabad választás után megszűnt.

11. Néhány következtetés

Most már csak a tanulságok összegzése van hátra. Milyen belátásokat kínál a történet áttekintése? Az első és talán legfontosabb abban áll, hogy a liberális kultúra széles alapokon nyugszik Magyarországon; magától nem egykönnyen fog eltűnni, és kiszorítani sem lesz könnyű. Nemcsak arról van szó, hogy változatlanul jelentős a magukat liberálisnak vallók aránya, és még számottevőbb azoké, akik – noha nem okvetlenül liberális identitásúak – egy sor kérdésben helyeslik a liberális álláspontot. Hanem arról is, hogy a közvélemény liberális része jelentős szellemi-politikai hagyományra építhetne – ha nem bizonytalanodott volna el abban, hogy vállalható-e ez a hagyomány. A magyar liberális hagyomány nem szorítkozik a 19. századi szabadelvűsökre – Eötvös, Deák, Kossuth, Trefort, Szalai örökségére –, és nem ér véget a 20. század első felének magyar progressziójával – Jászival és Bibóval – sem, hanem erős gyökerei vannak a kommunista rezsim közgazdasági és szociológiai kritikájában, valamint a demokratikus ellenzék által képviselt emberjogi gondolkodásban, és végül az új magyar liberalizmusban, mely e három vonulat találkozásából jött létre. A liberális hagyomány képviseli a legkövetkezetesebben a magyar társadalom időről időre kibicsakló, de végképp vissza nem fordítható törekvését, hogy a modern nyugati világ részévé váljon. Ez a történet első, jól megjegyzendő tanulsága.

A magyar liberális hagyomány erős erkölcsi alapokon nyugszik: szabadság, egyenlőség; az egyén joga és felelőssége, hogy a saját belátása szerint, önállóan alakítsa az életét, a vallási, világnézeti, kulturális, életformabeli pluralizmus igénye, tolerancia, esélyegyenlőség és mindenféle diszkrimináció tilalma. Ez a tradíció ugyanakkor határozott álláspontot képvisel abban a kérdésben, hogy erkölcsi ideáljainak az ismert és mai tudásunk szerint elgondolható intézményi berendezkedések közül melyik közelíti meg a leginkább: az új magyar liberalizmus a kapitalista piacgazdaság és az alkotmányosan korlátozott képviseleti demokrácia egyértelmű – bár kritikus – elkötelezettje. Kritikája ugyanabból az erkölcsi szemléletből következik, melynek alapján elfogadja a kapitalista demokráciát: alapvető meggyőződése, hogy az emberek egyenlők, s hogy az egyenlő emberi méltóság nem csupán a jogok egyenlőségét kívánja meg, hanem a társadalmi esélyekét is.

Ez a kép nem felel meg annak, amit a rendszerváltó liberalizmusról manapság sulykolni szokás. A magyar liberálisokat azzal szokták vádolni, hogy az általuk hirdetett szabadság a sikeres vállalkozók szabadsága, hogy fétist csinálnak a szabad versenyből, és nincs szavuk a piaci folyamatok veszteségeihez. Hogy ellenfeleink ilyen vádakkal illetnek, nem meglepő. Figyelemre méltó azonban, hogy a liberális politikával azonosulók közül is sokan meghasonlottak a liberalizmus gazdasági álláspontjával; elhiszik, hogy ez a nyertesek, a gazdagok és a feltörekvő kevesek ideológiája („akibe csak egy kicsi gögyi is szorult, majd rá fog jönni, hogyan lehet itt, ilyen körülmények között megélni”). A történet második tanulsága tehát az, hogy a rendszerváltó liberalizmus álláspontja a legkevésbé sem felelt meg annak, ahogy a liberális közösség egy számottevő része utólag hajlamos emlékezni rá.

Ez a megállapítás ahhoz a kérdéshez vezet tovább, hogy honnan ered a liberális közösség zavara a saját hagyományait illetően. Kézenfekvő a feltételezés, hogy az antiliberális retorika, melynek mindig kedveznek a váratlan gazdasági megrázkódtatások, a liberális közösséget sem hagyja érintetlenül. Minden szellemi irányzat önképére hatást szokott gyakorolni a rivális irányzatok róla alkotott képe, és ha a közvélemény fogékonnyá válik az ellenfelek beszédmódjára, ez a hatás fölerősödhet. Ez megmagyarázhatja a liberálisok önbizalomvesztését. Azt azonban nem magyarázza meg, hogy húsz-huszonöt évvel korábbi álláspontjukról épp az ellenkezőjét gondolják annak, amit az valójában tartalmazott. Hogy ezt megértsük, más tényeket is figyelembe kell vennünk.

Az SZDSZ pályaívének áttekintése egyebek közt arra is rávilágít, hogy valamikor épp az ezredforduló tájékán a liberális párt identitása lassan, ellentmondásosan, de azért félre nem érthetően elkezdett jobbra tolni. A párt politikai világképét és programját induláskor döntően a liberalizmus progresszív olvasata határozta meg. Bár az SZDSZ-ben és szellemi környezetében kezdettől fogva jelen volt egy konzervatívabb áramlat, a fő irányokat a progresszív liberalizmus jelölte ki. Az utolsó éveket azonban az arányok kezdtek a konzervatív liberalizmus javára módosulni. Az elmozdulás okai alighanem összetettek; írásom három valószínű okot tesz érzékelhetővé. Az egyik az SZDSZ és szellemi háttérköziségi közötti, fokozatos távolodás. Ez nemcsak a kapcsolatot lazította meg a párt és véleményformáló környezete között, hanem minden jel szerint változtatott a vezetéssel rendszeresen kommunikáló csoportok összetételén is: a maradékon belül csökkent az értelmiség részaránya, növekedett a technokrata szakembereké és az SZDSZ nevében közhatalmat gyakorló érdekcsoportoké (elsősorban a polgármesterekre, önkormányzati képviselőkre gondolok). Ha valóban így volt, ez a tendencia hozzájárulhatott a párt beállítódásának eltolódásához. Egy másik valószínű ok azzal függhet össze, hogy az SZDSZ olyan helyzetben kötelezte el magát az egészségügy gyökeres reformja mellett, amikor célkitűzései nagy és egyre növekvő társadalmi ellenállásba ütköztek. A végsőkéig népszerűtlen – bár ugyanakkor indokolt és nagyon is időszerű – reform rendíthetetlen akarása olyan attitűd felé terelhetette a pártot, melyet az idő tájt „jozefinista arrogancia”-ként emlegettek a kritikusan. Nem vitatva, hogy a reformerek némelyikére többé-kevésbé illett a „jozefinista” jelző, esszém inkább arra a bizonyítási kényszerre teszi a hangsúlyt, melybe az SZDSZ 2006-ra került: demonstrálnia kellett, hogy képes visszanyerni önállóságát és ütőképességét, és – mint láttuk – az egészségügyi reform vált a demonstráció próbakövévé. Ezért a párt egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy engedjen a mind ellenségesebbé váló közhangulatnak. A legfőbb ok azonban megítélésem szerint abban a sikertelenül kezelt problémahalmazban keresendő, mellyel a szocialistákkal való együttműködés terhelte meg a szabad demokraták identitását. Az 1994–1998 közötti kormányzati ciklus második fele (nagyjából Bokros Lajos lemondása) óta a szabad demokraták viselkedése szüntelenül ingadozott a Fidesztől és az MSZP-től való egyenlő távolságtartás tökéletesen illuzórikus stratégiája (1998–2002, 2008–2010) és a szocialista kurzus mellett, a lényegi kérdésekben kritikátlan felsorakozás (2002–2006, valamint a 2006-os őszi válság) között.

Hogy az egyenlő távolságtartás kísérletei kedveztek a jobbra tolódásnak, ez nem meglepő. Kevésbé magától értetődő, de láttuk, hogy így volt: a felsorakozás is ösztönözhetette a jobbfelé való elmozdulást. Minél kétségesebbé vált ugyanis a párt politikai önállósága, annál fontosabb lett a szabad demokraták számára, hogy megkülönböztessék magukat a szocialistáktól. Amikor Gyurcsány Ferenc a liberális retorika jó részét importálta az MSZP nyelvezetébe, az önmegkülönböztetés különösen sürgetővé vált – és ez is jobb felé tolt a szabad demokratákat.

Nem arról van szó, mintha az SZDSZ akár ebben az utolsó időszakban is teljes profilváltást hajtott volna végre. Sok mindent megőrzött progresszív liberalizmusából. A konzervatív irányú eltolódás mégis feltűnő volt; Kóka vezérszerepbe kerülése ráadásul arcot is adott e személytelen tendenciának. 2006 táján a liberális párt egyre inkább olyan képet alakított ki magáról, mintha a vállalkozók és befektetők rétegpártjának szerepére pályázná. Nem tudta hihetővé tenni, hogy kapitalizmus-barátsága nem jelent közömbösséget a lecsúszott vagy a lecsúszás árnyékában élő kisemberek veszteségei és félelmei iránt. Utolsó éveiben többé nem volt képes integrálni azokat a szempontokat, melyek létrejöttükor még egységben vezérelték.⁴⁶

Ez, a lehető legszerencsétlenebb módon, éppen akkor következett be, amikor a magyar társadalmat előbb a 2006-os megszorító csomag, majd a nemzetközi pénzügyi válság sokkja rendítette meg. Akik – Kornis Mihályt idéztem ez ügyben – úgy emlékeztek, hogy a '89-es liberalizmus a kapitalizmus nyerteseinek érdekeit képviselte, a vesztesekről és a vesztesek számára pedig nem volt mondanivalója, azoknak alighanem az SZDSZ egyre jobboldalibb, kései üzenetei zavarták meg a memóriáját. Ez a történet harmadik tanulsága.

Közbevetethető valaki, hogy az itt adott leírás nem teljes. Csak az SZDSZ és progresszív-liberális értelmiségi környezete viszonyáról ad számot, a párt és a potenciális szavazói közti viszonyról nem – márpedig egy politikai párt sorsát végül is ez dönti el. Innen nézve a történetnek egy homlokegyenest ellenkező olvasata kínálkozik. Ez abból indul ki, hogy a liberális pártok szavazótáborát döntően közép- és felsőközép-osztálybeli szavazók alkotják. Ezek a szavazók hajlamosak támogatni a piacbarát gazdaságpolitikát, és a jogállammal is baráti viszonyban vannak, de a szociális egyenlőség, a társadalom alá szorult vagy lecsúszástól fenyegetett rétegek problémái iránt kevésbé érzékenyek. Ha így van, akkor az SZDSZ nem azért veszítette el maradék szavazóit az ezredforduló – és különösen 2006 – után, mert túl messzire ment a progresszív és a konzervatív liberalizmus közti súlyviszonyok átrendezése felé, hanem azért, mert nem ment elég messzire. Sorsát végső soron az pecsételte volna meg, hogy foglyul ejtette a progresszív-liberális értelmiség, melynek szellemi hegemoniája alatt megszületett.⁴⁷

Véleményem szerint ez nem áll meg a hipotézis a közelebbi vizsgálat előtt. Téves az a feltételezés, hogy a liberális párt potenciális támogatói hazánkban inkább tőke- és vállalkozásbarát politikát támogatnak, mint az emberi jogokra és az esélyegyenlőségre alapozott politikát. Valójában már jóval az ezredforduló előtt jól érzékelhető volt, hogy a liberalizmus erkölcsi-politikai eszméinek támogatottsága jóval nagyobb Magyarországon, mint a gazdaságra vonatkozó nézeteié. A rés pedig csak tágult az ezredforduló után.⁴⁸

Tőke- és vállalkozásbarát párt alakítására több kísérlet is történt, ám e pártok – a Vállalkozók Pártja, a Köztársaság Párt vagy a Centrum Párt – egyikének sem sikerült soha átlépnie a parlamenti bejutási küszöböt. A konzervatív-liberálissá átglyúrt MDF 2009-ben, az EP-választásokon még éppen átvitte a lécezt, 2010-ben azonban kibukott az Országgyűlésből. Ez azért is figyelemre méltó, mert az SZDSZ ekkor már indulni sem tudott; törzsszavazóinak tehát el kellett dönteniük, hová viszik a voksukat, és nem a szabadpiac-barát MDF-hez mentek, hanem az emberi jogok és a társadalmi esélyegyenlőség ügye iránt több érzékenységet mutató, ugyanakkor a kapitalizmus iránt módfelett ambivalens LMP-t segítették be a parlamentbe. Szögezzük le: potenciális választóit csak egy olyan liberális párt lehetett volna képes a kevesebb állam, több piaci verseny programja mellé állítani, mely a liberalizmus emberjogi-esélyegyenlőségi hívószavaira alapoz, és innen kiindulva találja meg a módját, hogy semlegesítse a kapitalizmussal szembeni ellenérzéseket. Ez a negyedik megjegyzendő tanulság.

Az imént az MSZP-hez való viszony karban tartásának sikertelenségében jelöltem meg a szabad demokrata politika integritásának megbomlásához vezető legfontosabb okként, és most erről szeretnék néhány összefoglaló megállapítást tenni.

A történet áttekintése arról tanúskodik, hogy az SZDSZ szinte kezdettől fogva igen szűk sávban kényszerült mozogni, amikor a helyét kereste a „hideg polgárháború” által mind veszedelmesebben megosztott ország politikai térképén. A rendszerváltás tájképén a liberálisok jó okkal gondolták, hogy politikai világtérképük és programjuk középre helyezze őket a horthysta múlt felé gravitáló keresztény-nemzeti jobboldal és a kádárista múlt terheit cipelő szocialista baloldal között. E kétféle anakronizmussal szemben valóban mi voltunk a modern, európai Magyarország legkövetkezetesebb képviselői. A közép azonban, melyet el akartunk foglalni, már a kezdetekkor sem létezett. A liberálisoknak előbb-utóbb el kellett kötelezniük magukat valamelyik oldalon. A Fidesz jobbra fordult, az SZDSZ balra. Azok számára, akik a nagy politikai választások helyességét egyedül a sikeren mérik, a Fidesz döntését igazolta az idő. Azok számára, akik ragaszkodnak a rendszerváltás alapvető céljaihoz – alkotmányosan korlátozott képviselői demokrácia, kapitalista piacgazdaság, beilleszkedés az euro-atlanti világrendszerbe –, az SZDSZ döntése súlyos, de megkerülhetetlen volt. A magyar jobboldalon kezdettől fogva erős volt a törekvés az állam szimbolikus és tényleges kisajátítására és a politikai riválisok stigmatizálására. Bár a szocialista baloldal sem érezte magáénak a köztársaság alkotmányos berendezkedését, s bár részt vett az alapok lerontásában, a rendszerrel nem fordult szembe; nem lépett föl azzal az igénnyel, hogy egyedül ő képviseli a nemzetet, és nem próbálta meg az államot a maga számára kisajátítani. Ez a különbség a baloldalt – minden következetlenségével, hibájával és bűnével együtt – a köztársaság oldalára tolta, és a liberálisok aligha teheték volna meg, hogy egyszerre védik a liberális demokráciát és a liberális piacgazdaságot a jobboldallal szemben, mely őket magukat is nemzetidegen tényezőkként bélyegezte meg, és tesznek egyenlőségjelet a jobboldal és a baloldal közé. Jól döntöttek, amikor oda konkludáltak, hogy az SZDSZ helye nem középen van, hanem a *balközép*en.

Ami nem jelenti, hogy egyszerű és könnyen vállalható döntést hoztunk volna. Azzal a párttal kellett összefogni, mellyel szemben eredeti, rendszerváltó identitásunkat meghatároztuk, s mely a rendszerváltás utáni korszakban is őrizte a kontinuitást állampárti elődjének középvezetői garnitúrájával, viselkedési szokásaival és hagyományaival. Feszültség keletkezett a liberális párt identitása és az ország politikai térképén kijelölt helye között. Ezt a feszültséget karban kellett tartani, ami irtózatosan nehéz feladat volt, bár – láttuk – nem eleve reménytelen. Az SZDSZ-nek azonban, ha voltak is jó pillanatai, az 1994 és 2010 közötti bő másfél évtized egészét tekintve nem sikerült megoldania a feladatot. A szocialistákhoz való viszony szerencsétlen kezelése közvetlenül is erodálta a párt tartását, és erodálta közvetve is, lökést adva a liberális politika tartalmi dezintegrálódásának. Ez az ötödik tanulság.

Mely egyben válasz a jelen írás egyik központi kérdésére: ha az új magyar liberalizmus fölötté állt a jobb- és a baloldal anakronizmusainak, melyek a „százéves háború” kiújulását és eszkalálódását lehetővé tették, miért ment tönkre mégis ebben a háborúban a liberális párt, és miért sodródott mély válságba a liberális közösség? Elemzésem konklúziója szerint a jobboldal magatartása lehetetlenné tette a liberálisok számára mind azt, hogy tartósan elfoglalják a közepet, melynek betöltésére eredetileg pályáztak, mind pedig azt, hogy jobbfelé mozduljanak el. A kudarcot azonban nem önmagában az okozta, hogy a liberális párt a balközépre helyezte magát, hanem az, hogy nem sikerült összhangban tartania politikai identitását a magyar politikában elfoglalt helyével. Ez tehát a hatodik tanulság.

A bevezetőben azt írtam, hogy az SZDSZ bukása után magára maradt liberális közösség a liberalizmus erkölcsi alapvetései mellett változatlanul kitart, az általa helyeselt intézményi berendezkedést – mindenekelőtt a kapitalista piacgazdaságot – illetően azonban ambivalenssé vált. Ez az írás javasolt egy magyarázatot a meghasonlásra. És egyben egy gyakorlati konklúziót is sugall. Az új magyar liberalizmus jövője azon múlik, hogy sikerülni fog-e a liberális közösségnek újraintegrálnia a széttartó liberális gondolatot. Ez a hetedik tanulság.

Nos tehát: sikerülni fog-e? Ebben egyelőre nem lehetünk biztosak. Sikerülhet? Ebben biztosak lehetünk. Adva van hozzá a magukat liberálisnak valló, illetve a liberális álláspontot számos kérdésben elfogadni kész magyar állampolgárok sokasága. Adva van e sokaságnak a nyilvános megszólalásra vállalkozó része. És adva van a hagyomány, melyből a magyar liberálisok meríthetnek. Ez a hagyomány nem folytatható kritikátlanul. De méltó a folytatásra.

Az új magyar liberalizmus hagyománya nem esik egybe a liberális párt történetével, de elválaszthatatlan tőle. Az SZDSZ ma gyalázkodások céltáblája, és a liberálisok sem szívesen

vállalják az örökségét. A szomorú végjáték azonban nem feledtetheti, hogy az SZDSZ nemcsak történetének felívelő szakaszában, hanem a hanyatlás idején is – egészen a politikai és szervezeti szétesésig – az összes parlamenti párt közül a legszilárdabban állt a köztársasági alkotmány, a demokratikus jogállam intézményi berendezkedése és működési elvei pártján. Nem tett engedményeket az antikapitalista, globalizációellenes retorikának. Gyakran vállalta a népszerűtlen életforma-kisebbségek védelmét; fellépett az abortusz szabályainak szigorítása, a kábítószer-fogyasztás kriminalizálása ellen, a meleg egyenjogúsításáért. Kitartott az állam és az egyház elválasztása, az egyházak jogi egyenlősége mellett. Ragaszkodott az állam világnézeti semlegességéhez. Szembeszállt a szegénység rendészeti kérdésként való kezelésével. Volt bátorsága a státustörvény ellen szavazni és elutasítani az áttelepülés nélküli honosítást. Ha nem is mindig a kívánatos határozottsággal és egyértelműséggel, de másoknál mégis következetesebben fordult szembe a romákat sújtó faji diszkriminációval. A 2002–2006 közti kormányzati ciklus már nagyon rossz állapotban találta, de a szabaddemokrata vezetésű Oktatási Minisztérium még ekkor is kísérletet tett az iskolarendszer modernizálására és az iskolai deszegregációra; ez akkor is érdeme, ha tudjuk, hogy az erőfeszítések még a szegregáció megállítására sem voltak elegendők.⁴⁹ Egészségügyireform-kísérlete is megérdemli, hogy ne csak a politikai hibák emléke társuljon hozzá, hanem annak tudatosítása is, hogy mindmáig ez volt az egyetlen érdemi kísérlet a széthulló magyar egészségügy rendbe tételére.⁵⁰

Mindezt (és sok minden mást, ami kimaradt a felsorolásból) indokolt szem előtt tartani a rendszerváltó liberalizmus történelmi mérlegének megvonásakor. Tisztán kell látni, mivel járult hozzá a liberális párt és szellemi hátországa ahhoz, hogy a harmadik köztársaság nem tudta megvédeni magát ellenségeivel szemben, de azt is, hogy mi mindent tett a modern, kapitalista demokrácia kiépüléséért és megszilárdulásáért.⁵¹

Írásom azzal indult, hogy ma népszerű dolog a harmadik köztársaságot bukott múltként kezelni, és népszerűtlen dolog a harmadik köztársasághoz való visszatérésről beszélni. Tudni kell azonban, hogy az ország felemelkedéséhez csakis a köztársaság politikai és gazdasági alapjaihoz való visszatérés vezethet el. Amit 1990 és 2010 között elértünk, a rendszerváltás által megteremtett alkotmányos kereteknek – a liberális demokráciának – és a piacgazdaság kiépítésének, a privatizációnak, az állam korlátozott és kiszámítható gazdasági szerepbe terelésének – a liberális kapitalizmusnak – köszönhető. Az akkori fejlődés visszasságai részben épp annak tudhatók be, hogy az egymást követő kormányok már 2010 előtt el-elkanyarodtak erről az útról. Az alkotmánytisztelet eróziója jóval a „fülkeforradalom” előtt megkezdődött. A fenntartható gazdasági növekedés pályájáról is jóval korábban tért le az ország, magára zúdítva az elkanyarodás súlyos szociális következményeit.

A köztársaság helyreállítása nem lehetséges a köztársaság idején felgyülemlt problémahalmaz megoldása nélkül. De az egyre mérgeződő problémák megoldása sem lehetséges a köztársaság helyreállítása nélkül.

A magyar liberálisok 1989-ben elsőként mondták ki, hogy Magyarországnak nem harmadik útra van szüksége a kapitalizmus és a szocializmus között, hanem kapitalista piacgazdaságra és alkotmányos, képviselői demokráciára, és utolsóként tartották ki a kapitalista demokrácia programja mellett.

Az új magyar liberalizmus hagyománya gyengéivel, botlásaival és kudarcaival együtt is a legjobb politikai hagyomány, amit Magyarország az elmúlt fél évszázadban kitermelt. Az ország magára találásának próbája lesz, hogy a liberálisok közössége magára talál-e.

2013. február – 2014. augusztus

Jegyzetek

1 Ezt az összképet leghatásosabban Tellér Gyula vázolta fel az SZDSZ-frakció 1991. januári ülésén; beszédének szerkesztett változata megjelent a *Beszélő* 1991. január 19-i számában, „[Az elit nem vész el, csak...](#)” címmel. Tellér gyakorlati következtetései heves vitákat váltottak ki, de állapotleírását az idő tájt nem nagyon vitatták.

2 Jó képet ad erről a felfogásról Bauer Tamással közösen publikált cikkünk: „A magyar demokrácia védelmében.” *Magyar Hírlap*, 1991. szeptember 4. Írásunkat bírálta Körösi András: „Fenyeget-e diktatúra?” című cikkében: *Népszabadság*, 1991. október 4. Válaszcikkünk talán még többet mond el akkori látásmódunkról, mint az eredeti. Lásd Bauer Tamás és Kis János: „Vakok legyünk, vagy szabadok?” *Népszabadság*, 1991. október 10. Húsz-egynéhány év után két dolog tűnik föl. Először: a mi cikkeink politikai nyelvet használnak, Körösi a politikatudományi terminológiát kéri számon rajtunk. Másodszor, Körösi joggal mutat rá, hogy túlságosan messzire megyünk a megfigyelt tendenciák meghosszabbításában, mi erre joggal válaszoljuk, hogy ő viszont a megfigyeléseket is hajlamos kétségbe vonni.

3 Lásd Révész Sándor: *Antall József – távolról*. Budapest: Sík kiadó 1995.

4 Nemcsak a legfelső szinten működtek olyan-amilyen mérséklő tényezők. Egyetlen példa: a fővárosban az SZDSZ 1990 és '94 között végig kisebbségből kormányzott, méghozzá úgy, hogy nem számíthatott a másik liberális párt folyamatos külső támogatására. A közgyűlésben esetről esetre kellett alkalmi koalíciókat létrehozni a döntésképeség megőrzéséhez, és ebben az MDF-frakció is partner volt. Hasonló együttműködési készséget tanúsított az SZDSZ az Országgyűlésben a kétharmados törvények tárgyalása során. Egyszóval, valamiféle kölcsönösség a mélyponton is életben volt még a két párt között.

5 Lásd Gyekiczki András, szerk.: *Hol tart a szabad gondolat?* Politikai Tanulmányok Intézete, Budapest 1991.

6 Lásd Kis János: „[A rendszer ellenzékéből a kormány ellenzéke](#).” Beszéd az SZDSZ választás utáni, rendkívüli küldöttgyűlésén. *Beszélő*, 1990. április 20.

7 Kőszeg Ferenc: „[Sakk! Matt?](#)”

8 Az igazsághoz tartozik, hogy az ügyvivői testület nyilatkozatát nem egyedül a rendkívüli események sodrása motiválta: az SZDSZ vezetői úgy látták, hogy az áremelés szükséges lépés volt, visszavonása veszélyes helyzetet teremtene, ezért ezt demagógia volna követelni. A felemelt benzinár és a változatlan összetételű kormány azonban egyszerre nem maradhat; a kedélyek lecsillapításához vagy az intézkedést kell visszavonni, vagy a felelősöket lecserélni. Végül az intézkedést is visszavonták, és az SZDSZ által megnevezett három miniszter közül is távozott kettő.

9 F. Havas Gábor, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia: „[Vannak kiutak](#).” *Beszélő*, 1991. október 5.

10 Idézi Farkas Zoltán: „*Állóháború*.” *Magyarország politikai évkönyve 1991*.

11 Lásd Révész Sándor: „*Médiaháború 1989-2011*.” 1. rész. *Kritika*, 2011/5.

12 Lásd ugyanott.

13 Ezt Szabó Miklós világosabban látta a beszélősöknél, noha elemzése kevésbé volt tárgyilagos az övékéénél. Lásd Szabó: „[Keresztény-nemzeti szabadelvűség?](#)” *Beszélő*, 1991. november 11.

14 TGM panasolja '92 júliusában, hogy az MSZP választási sikereitől vérszemet kapott „chartás” szocialisták, „Vitányi, Ágh, Hegyi, kifejezetten fenyegető hangot ütöttek meg: ha a liberálisok nem paríroznak (különösen az MSZOSZ ügyeiben), akkor megnézhetik magukat”. Lásd Tamás Gáspár Miklós: „1994.” *HVG*, 1992. július 4.

15 A szervezeti centralizáció lépéseit Kőszeg Ferenc több írásában is összefoglalta, legrészletesebben már idézett „[Sakk! Matt?](#)” című cikkében. Az összegzéssel nagyjából egyetértek,

a magyarázattal azonban nem: érzésem szerint Kőszeg alábecsüli az SZDSZ-en belüli szervezeti küzdelmek politikai hátterét, ezért mindenütt hatalmi machinációkat lát, és – kis túlzással – egyetlen ember (Magyar Bálint) számlájára ír egy sokszereplős folyamatot, melynek kimeneteléhez kisebb vagy nagyobb mértékben az összes résztvevő hozzájárult. Ez azonban az általános tendencia leírásának értékén nem változtat.

16 SZETA: Szegényeket Támogató Alap, a demokratikus ellenzék egyik mérvadó csoportosulása.

17 Ezt a vélekedést a mai napig számosan osztják; lásd Ádám Zoltán: „A liberálisok hűlt helye.” *Magyar Narancs*, 2010. szeptember 23.

18 Erről lásd Kende Péter már hivatkozott cikkét: „A republikánus szabadelvűség felívelése és lehanyatlása.”

19 Tarlósról lásd **Eörsi István**: „Az erkölcsjobbító nyomorúsága.” **Eörsi**: *Ismerős úr a csúszdán*. Budapest: Noran 2002. Tellér pályaképéről lásd Vári György: „Megalvadt gondolatok.” *Magyar Narancs*, 2012. november 8. Tölgyessy viszonyáról a liberális mainstreamhez lásd „Kőszeg visszanéz” című cikkemet (*Beszélő*, 2000/7–8.). Ugyanitt írok a Tölgyessy és az alapítók közti konfliktus eredetéről is.

20 Lásd Kőszeg „Sakk! Matt?” című cikkét. (Az idézet forrása: „Adják ők még alább is.” Beszélő-beszélgetés Orbán Viktorral. *Beszélő*, 1994. február 16.) Ugyanakkor Kőszeg elveti azt a vélekedést, mely szerint a párt 1994 utáni összecsuklását a radikális antikommunista szavazók elidegenítése okozta volna, és az „árulás-tézist” sem osztja maradéktalanul.

21 *Magyar Hírlap*, 1995. szeptember 23.

22 *Pesti Hírlap*, 1993. január 22.

23 Lásd Magyar Bálint és Pető Iván: „Profi amatőrök – amatőr profik”. 6. rész. *NOL*, 2012. április 7. http://nol.hu/belfold/profi_amatorok_amator_profik_6

24 Lásd Kis János: „Szabad demokraták felelőssége.” *Beszélő*, 1998/6.

25 **Eörsi István**: „Emberek és elvek.” **Eörsi**: *Ismerős úr a csúszdán*, 110 sk.

26 Időközben tovább folytatódott a szervezet centralizálódásának tendenciája; ez akkor érte el a csúcspontját, amikor a párt megyei elnökei hivatalból az Országos Tanács tagjaivá váltak. A vezetés kritikusaiban azonban – megítélésem szerint – ettől függetlenül sem volt esélyük arra, hogy átvegyék a párt irányítását.

27 Lásd Seres László: „Az SZDSZ küldöttgyűlése – liberális maximum.” *Magyar Narancs*, 1999. április 15.

28 Lásd „Régi-új SZDSZ – Interjú Magyar Bálinttal.” *Hetek*, 1999. április 17.

29 Lásd Neményi László: „Szégynélős revizionizmus.” *Beszélő*, 1999/5.

30 Miklósi Zoltán: „Megtévesztések végjátéka.” *Népszabadság*, 2000. november 30.

31 Lásd Bauer Tamás: „Bukás a pótvizsgán.” *Élet és Irodalom*, 2002. november 8.

32 Lásd Rauschenberger Péter: „Arccal a sárban – Hozzászólás Kis János cikkéhez a köztársaság bukásáról.” *Beszélő*, 2013. október 2. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/arccal-a-sarban-%E2%80%93-hozzaszolas-kis-janos-cikkehez-a-koztarsasag-bukasarol>

33 Elsősorban az Orbán-kormány lakástámogatási programjáról volt szó, mely elsősorban a jómódú középosztályi családoknak szólt.

34 Lásd Kis János: „Ami biztos – és ami bizonytalan.” *Élet és Irodalom*, 2002. május 3.

35 „Száznapos érték” című cikkében (*Élet és Irodalom*, 2002. szeptember 6.) Petschnig Mária Zita nyíltan kimondja ezt. Rámutat, hogy a száznapos csomag közgazdaságilag megalapozatlan és

súlyos kockázatoknak teszi ki a magyar gazdaságot, de hozzáfűzi, hogy politikailag „a kétfelé osztott és egymás ellen hergelt országban ... politikailag adekvát válasz volt a választások előtt és után kialakult helyzetre”.

36 Lásd „Hetvenkét óra.” *Népszabadság*, 2002. június 22.

37 Lásd Kis János: „A döntés kockázatai.” *Élet és Irodalom*, 2002. július 3. Az SZDSZ vezetőinek helyzetértékeléséről lásd Haraszti Miklós: „Kis János kilép.” *Élet és Irodalom*, 2002. augusztus 30.

38 Lásd Bojtár B. Endre és Gavra Gábor: „Koalíciós perpatvar: Megúszták?” *Magyar Narancs*, 2002. június 27.

39 „Persze [Medgyessy] nem ment, és az SZDSZ fordulatait ebben az ügyben senki sem tudta követni. Máig sem világos, mi a fene történt akkor velünk.” Demszky Gábor: *Elvesztett szabadság – Láthatatlan történeteim*. Budapest: Noran Libro 2012, 421.

40 Kertesi Gábor és Köllő János szerint egyedül a 2001. évi minimálbér-emelés nyomán 3,5 százalékkal csökkent a foglalkoztatás az 5-20 fős kisvállalkozások körében. Lásd Kertesi és Köllő: „A 2001. évi minimálbér-emelés foglalkoztatási következményei.” *Közgazdasági Szemle* 51 (2004) 293-324.

41 Lásd Bauer Tamás: „Erkölc és költségvetés.” *Élet és Irodalom*, 2003. szeptember 12. Ezek a megállapítások annyit tartalmaznak, hogy a 2001–2006 közti időszak (az Orbán-, a Medgyessy-, és az első Gyurcsány-kormány) felelőtlen költségvetési politikája *hozzájárult* a foglalkoztatás alacsony szinten való beragadásához. Nem adnak átfogó magyarázatot arra, hogy az 1996 után újraindult gazdasági növekedés miatt nem tudta magával húzni a foglalkoztatást, és semmit nem mondanak arról, hogy mi okozta a foglalkoztatás régióinkban egyedülálló mértékű zuhanását a '90-es évek elején.

42 Lásd Zolnay János: „Aranykor.” *Beszélő*, 2013. április 4. <http://beszelo.c3.hu/blog/zolnay-janos/aranykor>

43 Lásd Kornai János: „Egyensúly, növekedés, reform II.” *Népszabadság*, 2006. június 28., valamint Kornai: „Kávé és tea.” *Népszabadság*, 2007. október 22.

44 Kóka nemcsak nagyvállalkozói háttere és habitusa okán keltett ilyen benyomást, hanem nyilatkozataival is, melyek a válság szociológiai hatásai iránti tökéletes érzéketlenségről tanúskodtak: az államszocializmus híveivé nevezte ki azokat, akik a krízisre hivatkozva a kapitalizmussal szembeni fenntartásoknak adtak hangot. Lásd Kóka János: „Neoszocializmus.” *Népszabadság*, 2008. november 13. Bauer Tamás, miközben az antikapitalista retorikával határozottan szembefordult, arra is rámutatott, hogy a „velünk élő kádárizmus”-ról való beszéd téves és elidegenítő. Lásd Bauer: „A huszadikból a huszonegyedikbe.” *Népszabadság*, 2008. november 20.

45 Lásd Ádám Zoltán: „Vihar után”.

46 Lásd Miklósi Zoltán: „Az új magyar liberalizmus kilátásai.” *Beszélő*, 2007/6.

47 Lásd Ádám Zoltán: „A liberálisok hűlt helye.” Ádám értelmezése nem vádolható elfogultsággal: ő maga a legtudatosabb progresszív liberálisok közé tartozik.

48 A 2013-as állapotokról lásd a Republikon Intézet már hivatkozott elemzését; ez 1 millió 486 ezerre becsüli azoknak a magyar állampolgároknak a számát, akik 2013-ban emberjogi kérdésekben liberális nézeteket vallottak, és 329 ezerre azokét, akiknek a nézetei kapitalizmusbarátnak voltak minősíthetők. Az időbeli véleményeltolódásról pedig lásd „Two Decades After the Wall's Fall.” *Pew Research*, 2009. 1990 és 2009 között az egész régióban nálunk zuhant a legnagyobbat a demokrácia és a kapitalizmus támogatottsága. A demokráciáé 74 százalékról 56 százalékra, a kapitalizmusé 80 százalékról 46 százalékra. A kapitalizmus elfogadottságának romlása csaknem kétszerese volt a demokráciáénak. A Republikon elemzése arra is felhívja a figyelmet, hogy az „emberjogi” és a „pro-kapitalista” nézetekkel egyetértők sokasága között csekély az átfedés. Ebből arra következtet, hogy egy majdani liberális párt csak úgy szólíthatja meg mindkét választói kört, ha programjában és retorikájában mindkét szempontnak teret ad. Ezzel egyetértek, bár úgy vélem, hogy ezt nemcsak szavazatmaximalizálási

céllal kell megtennie, hanem elvi okokból is. További érdekes kérdés, hogy mi következik ebből a progresszív és a konzervatív árnyalatú liberalizmus hívei közti politikai együttműködésre nézve. A magam részéről úgy vélem, a választ az ország politikai erőterének jövőbeni alakulása fogja eldönteni; erről ma még nem tudunk eleget ahhoz, hogy érdemes volna máris állást foglalni vele kapcsolatban.

49 Lásd Havas Gábor és Zolnay János: „[Sziszifusz számvetése](#).” *Beszélő*, 2011/6.

50 „Mindenben az SZDSZ-nek volt igaza” című cikkében Mihályi Péter hosszan sorolja a témákat és ügyeket, melyekben az SZDSZ – gyakran egyedül – a jó oldalon állt. Lásd *Galamus*, 2013. augusztus 29. Amiben az SZDSZ-nek Mihályi szerint igaza volt, abban – úgy vélem – többnyire valóban az SZDSZ állt közelebb az igazsághoz, mint ellenfelei vagy szövetségesei. Azt is méltánylandónak tartom, hogy Mihályiban van bátorság kiállni az SZDSZ öröksége mellett akkor, amikor jobb- és baloldalon egyaránt divattá vált a bukott pártba rúgni. Azzal együtt is méltánylandónak tartom ezt, hogy az SZDSZ-nek természetesen nem mindenben volt igaza, s hogy véleményem szerint a magyar liberalizmusnak és az országnak is az az érdeke, hogy mi, liberálisok – emelt fővel kitartva az 1989 utáni bő két évtized magyar liberalizmusának hagyatéka mellett – szembenézzünk tévedéseinkkel és botlásainkkal.

51 Lásd Révész Sándor „[Középút a semmibe – Az SZDSZ ott nyugszik, ahol a köztársaság](#)”. *Népszabadság*, 2013. augusztus 10.